

Naisten asema Marokossa

Tiivistelmä

Katsauksen tarkoituksena on kuvata naisten yhteiskunnallista, lainsäädännöllistä ja perheoikeudellista asemaa Marokossa. Raportissa tarkastellaan erityisesti sellaisten naisten asemaa, jotka elävät ilman perheen tai avioliiton tarjoamaa suojaa, sekä naisiin ja tyttöihin kohdistuvia oikeudenloukkauksia kuten pakko- ja lapsiavioliittoja, lähisuhde- ja perheväkivaltaa ja muuta syrjintää.

Naisiin ja tyttöihin kohdistuu monenlaisia oikeudenloukkauksia ja syrjintää Marokossa. Marokon yhteisöllisessä kulttuurissa perhe ja suku vaikuttavat voimakkaasti yksilön elämään. Miehet ovat pääosin vastuussa perheestään ja sen kunnian, ja monet marokkolaisnaiset ovat kulttuurisista syistä riippuvaisia miehistä. Vaikka asenteissa on havaittavissa muutosta, naisia rajoittavat patriarkaaliset käyttäytymisnormit ja syrjivät oikeusnormit ja -käytännöt, jotka mahdollistavat naisiin kohdistuvan syrjinnän ja väkivallan ja rajoittavat heidän yhteiskunnallista toimijuuttaan ja esimerkiksi palveluiden saatavuutta. Naiset kokevat syrjintää myös työelämässä ja koulutuksessa. Naisten poliittista osallistumista on parannettu mm. naiskiintiöillä, mutta edistysaskelista huolimatta naiset ovat aliedustettuina poliittisissa ja oikeuslaitoksen johtotehtävissä.

Marokossa astui vuonna 2018 voimaan naisiin kohdistuvaa väkivaltaa estävä laki. Myös Marokon vuonna 2011 voimaan tulleen perustuslain katsotaan turvaavan naisten yleisiä oikeuksia ja esimerkiksi avioliiton tasa-arvoisuutta. Marokon uusi perhelaki vuodelta 2004 sisältää myös joitakin naisten asemaa parantavia säännöksiä. Edellä mainituista lainsäädännöllisistä uudistuksista huolimatta monet tytöt ja nuoret naiset joutuvat mm. pakko- ja lapsiavioliittojen uhreiksi. Perhe-, lähisuhde- ja seksuaalinen väkivalta on yleistä, mutta niistä raportoiminen on vähäistä leimautumisen pelon ja viranomaisten negatiivisen uhreja syyllistävän asenteen vuoksi. Lisäksi suojelun saaminen perhe- ja lähisuhdeväkivaltatapauksissa edellyttää virallisen rikosilmoituksen tekemistä, mikä heikentää uhrien asemaa.

Avioliitto on keskeinen yhteiskuntajärjestystä ylläpitävä instituutio, ja yksinhuoltajaäidit ja heidän lapsensa ovat erityisen heikossa asemassa. Vaikka yhä useampi nainen toimii eri syistä perheensä pääasiallisena elättäjänä, turvaverkottomien naisten elämä varsinkin Marokon maaseutualueilla on vaikeaa. Yksin eläminen on ilmiö, johon suhtaudutaan kielteisesti, koska sitä pidetään sopimattomana käytöksenä. Naimattomat yksinhuoltajaäidit joutuvat usein yhteisönsä ulkopuolelle, ja heihin kohdistuu syrjintää ja häirintää myös maan kaupunkialueilla. Naiset ovat miehiä heikommassa asemassa työelämässä, ja heillä on heikommat mahdollisuudet hankkia toimeentulo itsenäisesti.

Abstract

This report is an overview on the social and legal situation, especially in matters relating to family law, of women in the Moroccan society. The report focuses particularly on women living without a safety net provided by family or marriage in Morocco, and on infringements against women and girls such as forced and early marriage, domestic violence and other forms of discrimination.

Women and girls are subjects of a variety of infringements and discrimination in Morocco. The community-based culture in Morocco has a great influence on the individual's situation. Men of the family have the main responsibility over the family and its honour, and most women are dependent on men for the cultural reasons. Although there has been some change in the attitudes, women's lives are restricted by overarching patriarchal norms and discriminatory legal provisions and procedures, which enable discrimination and violence against women, and restrict their social and political participation and access to services. Moroccan women also face discrimination in the labour market and education. There have been improvements in women's political participation by introducing gender quotas, but despite these efforts, women are still underrepresented in political and judicial positions.

A 2018 law provides a stronger legal framework to protect women from violence, sexual harassment, and abuse. The 2011 constitution provides women equal rights with men in civil and e.g. marital affairs. The new family law from 2004 also entails some legal improvements in women's rights. Despite the aforementioned legal reforms, many girls and young women are subjected to early and forced marriages. Domestic and sexual violence are endemic, but rarely reported due to fear of stigmatization and authorities' negative and blaming attitudes towards victims. Moreover, victims of domestic violence are required to file for criminal prosecution in order to obtain protection, which few can do.

Marriage is a central social institution, and unmarried and single mothers and their children suffer from social marginalization and stigmatization. Even though more and more women are the main bread winners of their families, life without a safety net is difficult for these women, especially in the rural areas of the country. Living alone or without a husband is not generally accepted in Morocco, because it is considered inappropriate behavior. Unmarried and single mothers are often excluded from their family homes and communities, and they suffer from different forms of discrimination and harassment also in the urban areas. Women also suffer from exclusion in the labour market, and it is harder for them to provide for themselves independently.

Tietoa raportista

Tässä katsauksessa viitataan Marokkoon kunkin lähteen mukaisella muotoilulla eikä siinä ole käsitelty erikseen Länsi-Saharan ja saharvien tilannetta, ellei lähde ole tätä eritellyt. Osa kansainvälisten ihmisoikeusjärjestöjen ja -tarkkailijoiden raporteista käsittelee sekä Marokkoa että Länsi-Saharaa; osa järjestöistä raportoi alueista erikseen. Tässä raportissa ei ole käyty läpi erikseen Länsi-Saharaa käsitteleviä raportteja.

Katsaus on laadittu noudattaen Euroopan unionin yhteisiä suuntaviivoja lähtömaatiedon tuottamisesta (2008). Se perustuu huolellisesti valittuihin lähteisiin, joista kaikki on listattu tilannekatsauksen lähdeluetteloon. Ilmeisiä ja kiistattomia tosiasioita lukuun ottamatta kaikki esitetty tieto on tarkastettu useammasta lähteestä, ellei muuta erikseen mainita. Tilannekatsauksessa esitetyt tiedot on hankittu, arvioitu ja käsitelty huolellisesti, vastausajan ollessa rajattu. Katsaus ei kuitenkaan pyri olemaan kaikenkattava, eikä sitä tule pitää yksinään minkään oleskeluluvan, pakolaisaseman tai turvapaikkahakemuksen perusteena. Vaikka jotain tapahtumaa, henkilöä tai organisaatiota ei olisi mainittu tilannekatsauksessa, se ei tarkoita, etteikö kyseistä tapahtumaa olisi tapahtunut tai kyseistä henkilöä tai organisaatiota olisi olemassa. Katsaus ei välttämättä edusta Maahanmuuttoviraston virallista kantaa, eikä se ole poliittinen kannanotto tai oikeudellinen arvio. Katsauksen kokoamisessa on käytetty erilaisia julkisia lähteitä, kuten kansainvälisten järjestöjen ja tutkimuslaitosten tuottamia raportteja ja tietoaaineistoja sekä näitä täydentävää uutismateriaalia, joka on ollut Maahanmuuttoviraston saatavilla raportin kirjoittamishetkellä.

About the report

This report refers to Morocco in concordance with the formulation used in each source with no specific focus on the disputed territory of Western Sahara and the Sahrawi people, unless explicitly referred to in the original source. Some of the international human rights organizations and independent observers reporting about Morocco include Western Sahara in their reports about Morocco; others report about these areas separately. This report does not include specific sections about the human rights situation in Western Sahara.

The report has been compiled in accordance with the common EU guidelines for processing country of origin information (2008). The report is based on carefully selected sources of information. All sources used are referenced. With the exception of obvious and indisputable facts, all information presented has been cross-checked from several sources unless stated otherwise. The information provided in the report has been obtained, evaluated and processed carefully within the limited time frame given. However, the report does not aim to be exhaustive, and it should not be considered conclusive as to the merit of any particular claim to a residence permit, refugee status or asylum. Even if a certain event, person or organization is not mentioned in the report, this does not mean that the event has not taken place or that the person or organization does not exist. The report does not necessarily reflect the opinion of the Finnish Immigration Service, and it is not a political statement or a judicial evaluation. The report is based on different public sources, such as reports published by international organizations and research institutes and complementary news material, which the Finnish Immigration Service has had access to at the time of writing of this report.

Sisällys

1. Naisia koskeva lainsäädäntö ja oikeusprosessit Marokossa.....	5
2. Naisten asema marokkolaisessa yhteiskunnassa (sosiaalinen, poliittinen, taloudellinen)	8
3. Naisiin ja tyttöihin kohdistuvat oikeudenloukkaukset	11
4. Lähisuhdeväkivaltaa koskeva lainsäädäntö ja sen täytäntöönpano	14
5. Oikeudenloukkausten kohteeksi joutuneille naisille tarjolla oleva tuki ja suojelu (naimattomat naiset, alaikäiset tytöt ja lapset); turvakotien saatavuus ja saavutettavuus.....	15
6. Berberinaisten asema Marokossa (oikeudenloukkaukset ja syrjintä).....	17
7. Pakko- ja lapsiavioliitot Marokossa: yleisyys, kieltäytymisen seuraukset; tuen ja suojelun saatavuus	18
8. Yksin elävien ja turvaverkottomien naisten asema Marokossa; oikeudenloukkaukset	23
8.1 Yksin elävistä naisista yleisesti.....	23
8.2 Yksinhuoltajaäitien ja avioliiton ulkopuolella syntyneiden lasten asema	24
8.3 Avioerolainsäädäntö, naisten ja lasten asema avioeron jälkeen	27
8.4 Muut yksin elävien naisten kansalaisvapauksiin ja perusoikeuksiin kohdistuvat rajoitteet	30
Lähteet	31

1. Naisia koskeva lainsäädäntö ja oikeusprosessit Marokossa

Marokko¹ on ratifioinut YK:n kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevan kansainvälisen yleissopimuksen (*The International Covenant on Civil and Political Rights / ICCPR*) sekä YK:n kaikkinaisen naisten syrjinnän poistamista koskevan yleissopimuksen (*Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination against Women / CEDAW*).² Marokko on myös sitoutunut noudattamaan vuoden 1995 Pekingin julistuksen ja toimintaohjelman (*the Beijing Declaration and Platform for Action*) periaatteita. Marokon sosiaalisen kehityksen, perheasioiden ja solidaarisuuden ministeriön (*the Ministry of Social development, Family and Solidarity*) keskeisenä tehtävänä on naisten oikeuksien toteutumisen tukeminen ja varmistaminen.³

Marokon yksityiselämää säätelevä lainsäädäntö perustuu ensisijaisesti ranskalaiseen oikeusperinteeseen ja islamilaiseen sharia-lakiin ja -oikeuteen.⁴ Musliminaisia koskevista yksityisoikeudellisista asioista kuten perintö-, avioliitto- ja avioero-, kansalaisuus- ja lasten huoltajuusasioista säädetään Marokon perhelaisissa (nk. *moudawana*, ks. seuraavassa kappaleessa) vuodelta 2004. Vaikka kristityillä ja juutalaisilla on omat henkilöoikeudellista asemaa koskevat lakinsa, heidän osuutensa väestöstä on pieni, joten näillä laeilla on vain marginaalinen merkitys. Vuoden 2011 perustuslaki määrittelee islamin viralliseksi valtionuskonnoksi⁵, ja maan noin 37,5 -miljoonaisesta⁶ väestöstä n. 99 % tunnustaa islaminuskoa⁷.

Marokon vuonna 2011 voimaan tullut perustuslaki (19 artikla)⁸ määrää, että naisia ja miehiä tulee kohdella tasa-arvoisesti yhteiskunnan ja yksityiselämän eri osa-alueilla kuten perusoikeuksien ja kansalaisvapauksien toteutumisessa sekä poliittisessa, yhteiskunnallisessa, sosiaalisessa, taloudellisessa ja kulttuurisessa elämässä sekä ympäristöön liittyvissä asioissa. Perustuslain tekstin katsotaan turvaavan naisten yleisiä oikeuksia ja avioliiton tasa-arvoisuutta. Lisäksi Marokossa on viime vuosina säädetty lukuisia lakeja ja ratifioitu sopimuksia, jotka ovat

¹ Kuten tiivistelmässä todetaan, tässä raportissa viitataan Marokkoon kunkin lähteen mukaisella muotoilulla eikä raportissa ole käsitelty erikseen Länsi-Saharan ja saharawien tilannetta, ellei lähde ole tätä eritellyt. Osa kansainvälisten ihmisoikeusjärjestöjen ja -tarkkailijoiden (esim. Amnesty International, Human Rights Watch, USDOS, Bertelsmann Stiftung..) raporteista käsittelee sekä Marokkoa että Länsi-Saharaa; osa järjestöistä (esim. Freedom House) raportoi alueista erikseen. Tässä katsauksessa ei ole käyty läpi erikseen Länsi-Saharaa käsitteleviä raportteja. Lisätietoa Länsi-Saharan ihmisoikeustilanteesta ja saharawien asemasta löytyy Maahanmuuttoviraston maatietopalvelun maatietovastauksesta: "Marokko / Länsi-Saharan turvallisuustilanne ja saharawien yhteiskunnallinen asema" (päivätty 14.9.2021). Lisätietoa Marokon avioliittokäytännöistä ja valtakirja-avioliitosta löytyy maatietopalvelun vastauksesta: "Marokko / Avioliittokäytännöt, valtakirja-avioliitto Marokossa" (päivätty 21.6.2021). Vastaukset saatavilla Tellus-maatietokannasta.

² Laperrouze / The Parliament 28.6.2018.

³ OECD / SIGI 2019. Marokon ratifioimista muista kansainvälisistä sopimuksista lisää tämän raportin muissa kohdissa (naisten työelämäasemaan liittyvistä laeista ks. kohta 2; lapsi- ja pakkoavioliittoa koskevista kansainvälisistä sopimuksista ks. kohta 7). Ks. myös: OFPRA 24.2.2017, s. 3-4 ja CNDH 7/2015).

⁴ OECD / SIGI 2019; CIA World Factbook 17.3.2022.

⁵ OECD / SIGI 2019.

⁶ Worldometer 6.4.2022.

⁷ CIA World Factbook 17.3.2022.

⁸ OECD / SIGI 2019.

linjassa perustuslain tasa-arvoa tukevien säännösten kanssa. Lainsäädännöstä on esimerkiksi poistettu vaatimus miespuolisesta holhoojasta⁹, ja lisäksi seksuaalisen väkivallan uhrien suojelua on parannettu. Esimerkiksi raiskauksen sovittelu pakkoavioliitolla on kielletty. Kaikki edellä mainitut lait ja asetukset ovat astuneet voimaan vuoden 2004 jälkeen: viimeisimmät, seksuaalista häirintää koskevat säännökset vuonna 2018. Parannuksista huolimatta lainsäädännössä ja oikeusjärjestelmässä on edelleen aukkoja. Esimerkkinä Borgen project -säätiö mainitsee Marokon perhelain, jonka mukaan alaikäisavioliitto (joka monissa tapauksissa tapahtuu myös ilman tytön suostumusta) on edelleen mahdollinen erillisellä oikeuspäätöksellä.¹⁰ Vaikka naisilla on lain mukaan oikeus liikkua julkisilla paikoilla ilman miespuolista saattajaa tai perheenjäseniä, liikkumisvapautteen kohdistuu myös rajoituksia¹¹, ja esimerkiksi vuonna 2021 raportoituihin tapauksista, jossa ilman saattajia olleita naisia ei päästetty marrakechilaiseen hotelliin. Marokon lainsäädäntö kieltää hotelleja majoittamasta ei-aviopareja samassa huoneessa, mutta mikään laki ei kiellä ilman saattajia olevien naisten pääsyä julkisiin tiloihin.¹²

Vuonna 2004 voimaan tullut uusi perhelaki (*Moudawana*¹³) asetti avioliiton alaikärajan 18 vuoteen (19 artikla) ja helpotti naisten mahdollisuutta hakea avioeroa ja lasten huoltajuuden saamista. Vuonna 2007 voimaan tullut kansalaisuuslaki antaa lapselle mahdollisuuden saada äidin kansalaisuus syntymän perusteella.¹⁴ Myös miesten polygamiaan eli moniavioisuuteen liittyviä oikeuksia on rajoitettu.¹⁵ Lukuisat ihmisoikeusjärjestöt ovat kuitenkin todenneet, että perhelain 19 artiklan kiertäminen artiklojen 20 ja 21 perusteella on yleistä. Em. artikkelit antavat perheasioita käsittelevälle tuomarille oikeuden myöntää perheille poikkeuslupan alaikäisten, 15-18 -vuotiaiden tyttäriensä naittamiseen (lapsi- ja pakkoavioliitosta lisää tämän raportin kohdassa 4).¹⁶

Avioerosta säädetään niin ikään Marokon perhelaisissa (*Livre II: De la dissolution du pacte de mariage et de ses effets*; artikkelit 70-73; 78-141)¹⁷. Marokon perhelaki, *la Moudawana*, on ainoa kansallinen laki, joka perustuu islamilaiseen lakiin; muu lainsäädäntö perustuu pääosin ranskalaiseen oikeusperinteeseen. Avioeroa koskeva sääntely on monimutkaista. Kun uusi perhelaki astui voimaan vuonna 2004, maan parlamentti hyväksyi useita uusia avioerotyyppejä aiempien sharia-lakiin perustuvien avioeromuotojen rinnalle. Moudawan perheoikeuslainsäädännön ovatkin eräänlainen kompromissi yhteiskuntaa ohjaavien konservatiivisten

⁹ Holhoojalla viitataan tässä tapauksessa naisen avioitumisesta päättävään *wali*-holhoojaan (ns. marital guardian), ks. Sabbe & al. 2013 ja 2015.

¹⁰ Borgen Project 31.10.2020; ks. myös esim. Laperrouze / The Parliament 28.6.2018. Pakko- ja lapsiavioliitoista lisää tämän raportin muissa kohdissa, erit. kohta 7.

¹¹ Ks. esim. OECD / SIGI 2019.

¹² HRW 13.1.2022.

¹³ OECD/ SIGI 2019.

¹⁴ Laperrouze / The Parliament 28.6.2018.

¹⁵ OECD / SIGI 2019. Marokkolaisilla miehillä on edelleen oikeus useampiin vaimoihin, mutta vuoden 2004 perhelakiin sisällytettiin naisille oikeus sisällyttää avioliittosopimukseen ns. monogamiaklausuuli, jolla nainen voi estää aviomiestä ottamasta toista vaimoa. Aviomies voi kuitenkin kiertää kyseisen lainkohdan hankkimalla oikeuspäätöksen: ensimmäisen vaimon tulee kuitenkin olla läsnä miehen hakiessa erikoislupaa. Noin 43 % polygamiaa koskevista hakemuksista hyväksyttiin vuonna 2010 (CNDH 7/2015. Ks. myös OECD / SIGI 2019).

¹⁶ Amnesty International 29.3.2022; HRW 13.1.2022; Laperrouze / The Parliament 28.6.2018; Borgen Project 31.10.2020.

¹⁷ Marokon perhelaki, *la Moudawana* (2004) luettavissa mm. <http://expertes.ma/file/2016/04/Code-de-la-Famille-Moudawana.pdf> (käyty 5.4.2022).

islamilaisten periaatteiden ja liberaalien, naisten oikeuksia puolustavien näkemysten välillä.¹⁸ Naisen mahdollisuutta avioeroon ja eron vaikutusta naisten yhteiskunnalliseen asemaan käsitellään tarkemmin tämän raportin kohdassa 8.

Marokossa astui vuonna 2018 voimaan naiseen kohdistuvaa väkivaltaa estävä laki (*Law 103-13*, ns. *Hakkaoui law*¹⁹), joka sisältää myös lähisuhdeväkivaltaan liittyviä säännöksiä, mutta sen käytännön soveltamiseen liittyvät mekanismit ovat heikkoja ja toimimattomia (ks. tämän raportin muut kohdat; perhe- ja lähisuhdeväkivallasta ks. kohta 4).²⁰ Laki määrää raiskauksesta 5-10 vuoden vankeusrangaistuksen, ja mikäli uhri on alaikäinen, rangaistus on 10-20 vuotta vankeutta. Avioliiton sisällä tapahtuvaa raiskausta ei kuitenkaan ole kriminalisoitu eksplisiittisesti. Varsinaisen rikoslain artiklojen on todettu tarjoavan varsin heikkoa suojelua ja epätasa-arvoista kohtelua raiskauksen uhriksi joutuneille naisille, joten vuonna 2018 voimaan tulleen lain katsotaan parantavan naisten asemaa lain edessä. Uuden lain mukaan seksuaalisesta väkivallasta voidaan langettaa 6 kk:n – 5 vuoden vankeustuomio sekä sakkorangaistus. Sukupuoleen liittyvistä sanallisista solvauksista (*insults*) ja kunnianloukkauksista (*defamation*) voidaan määrätä sakkorangaistus, jonka suuruus voi olla herjaus- ja solvaustapauksissa maksimissaan 6300 dollaria ja kunnianloukkaustapauksissa enintään 12 600 dollaria. Yleiset herjaus-, solvaus- ja kunnianloukkausnimikkeet sisältyvät edelleen varsinaiseen rikoslakiin.²¹

Ennen vuoden 2018 lakiuudistusta seksuaalinen häirintä oli rikos ainoastaan tilanteissa, joissa ahdistelija toimi esimiesasemassa suhteessa uhriin. Vuoden 2018 lain mukaan julkisella paikalla tai mediavälitteisesti (esim. tekstiviestitse, kirjallisesti, äänittein tai kuvin) tapahtuvasta seksuaalisesta häirinnästä voidaan langettaa maksimissaan 6 kk:n vankeustuomio sekä 1000 dollarin sakkorangaistus. Mikäli ahdistelija on kollega, esihenkilö tai turvallisuudesta vastaava viranomaislainen, rangaistus kaksinkertaistetaan. Sekä vankeus- että sakkorangaistukset määrätään kaksinkertaisina myös tilanteissa, joissa ahdistelija on nykyinen tai entinen puoliso, kihlattu tai muu perheenjäsen, tai kaltoinkohtelun, häirinnän, fyysisen ahdistelun tai lähestymiskiellon rikkomisen uhri on alaikäinen. Marokon viranomaisia on syytetty lakien toimeenpanon laiminlyömisestä erityisesti seksuaalisen väkivallan tapauksissa. Kansalaisyhteiskunnan johtajat ovat niin ikään syyttäneet Marokon hallitusta riittämättömistä toimista vuoden 2018 lain toimeenpanemisessa sekä oikeus- ja lainvalvontaviranomaisten kouluttamisessa asiaan liittyvissä kysymyksissä.²²

Marokon rikoslaki kriminalisoi avioliiton ulkopuoliset seksisuhteet eri sukupuolta olevien henkilöiden välillä (490 artikla); myös aviorikos (491 artikla; ks. tämän raportin kohta 4) ja abortti on kriminalisoitu (rikoslain artikkelit 449-458).²³

Marokon perhelaki takaa naisille ja miehille yhtäläiset oikeudet omistaa maata, myös siviilisäädystä riippumatta (perhelain artikkelit 49, 207-208). Perustuslain 35 artikla takaa niin ikään oikeuden maanomistukseen sukupuolesta riippumatta. Sama artikla takaa yhtäläiset oikeudet ja mahdollisuudet "kaikille" ja tarkoittaa lain suojan koskevan erityisesti yhteiskunnallisesti ja sosiaalisesti heikossa asemassa olevia väestöryhmiä. Laissa ei ole erityisiä kohtia, jotka edellyttäisivät puolison suostumusta maanomistuskysymyksissä eli merkittävissä

¹⁸ Landinfo 21.4.2017, s. 30.

¹⁹ BBC 12.9.2018.

²⁰ BBC 12.9.2018; Amnesty International 7.4.2021; HRW 13.1.2022.

²¹ USDOS 30.3.2021, s. 36.

²² USDOS 30.3.2021, s. 38-39.

²³ Royaume du Maroc / Ministère de La Justice et des Libertés 15.9.2011.

omistusoikeuden siirto- ja hallinta-asioissa, joskin perhelaissa kannustetaan puolisoita konsultoimaan toisiaan perheen yhteisiä asioita koskevista kysymyksistä. Avioeron jälkeisessä omaisuudenjaossa lähtökohtana on omaisuuden jakaminen alkuperäisen omistussuhteen mukaisesti. Tällä hetkellä voimassa olevat perintöoikeudelliset käytännöt rajoittavat naispuolisten perillisten pääsyä maanomistukseen ja -hallintaan sekä muuhun perheen varallisuuteen. Vaikka naisten oikeutta hankkia ja hallinnoida tai myydä maata ei ole lailla rajoitettu, naisten mahdollisuus itsenäiseen tulon hankintaan ja omistukseen on miehiä heikompaa. Myös kulttuuriset käytännöt, joiden mukaan omaisuutta siirretään mieluummin miehille, rajoittavat käytännössä naisten pääsyä maanomistukseen ja -hallintaan. Vain harvat marokkolaisnaiset omistavat maata ja vielä harvemmat taloudellisesti tuottavaa maatalousmaata.²⁴

Marokossa ei ole lainsäädäntöä, joka estäisi naisia saamasta pankkilainaa tai luottoa. Perustuslaki kieltää sukupuoleen tai siviilisäättyyn perustuvan syrjinnän lainan- ja luotonsaannissa. Myös kauppalaki takaa naisille samat oikeudet kuin miehille allekirjoittaa sopimuksia, siviilisäädystä riippumatta. Lainsäädännöstä huolimatta käytännön oikeustoimissa kuten luotonsaannissa ja henkilökohtaisissa säästöissä, on nähtävissä selvää sukupuolten välistä eroa, ja naimisissa olevilta naisilta odotetaan usein aviomiehen takausta pankkilainalle. Työntekijöitä turvaavat sosiaaliturvasäädökset perustuvat miespuolisen työntekijän malliin, ja naiset eivät pysty yhtäläisesti hyödyntämään sosiaaliturvapalveluita. Marokon verolainsäädäntö tarjoaa puolisoon ja lapsiin liittyviä verohelpotuksia, mutta nämä vähennykset koskevat vain miehiä. Ns. perhekirja (*Livret de Famille*, engl. *Family Book*) on keskeinen asiakirja, joka mahdollistaa erinäiset oikeustoimet ja palveluiden saamisen kuten pankkitilin avaamisen ja yrityksen rekisteröinnin. Perhekirjaan merkitään henkilön siviilisäätty ja henkilötiedot, ja se laaditaan avioliiton solmimisen jälkeen. Yleisen käytännön mukaan perhekirja annetaan aviomiehelle, mikä saattaa heikentää naisten mahdollisuutta päästä palveluihin ja suorittaa itseään koskevia hallinnollisia ja oikeustoimia.²⁵

2. Naisten asema marokkolaisessa yhteiskunnassa (sosiaalinen, poliittinen, taloudellinen)

Bertelsmann Stiftung -järjestön mukaan tietyillä alueilla, erityisesti maaseudulla, elävät naiset kohtaavat arjessaan monitasoista syrjintää. Maaseutualueilla elävät naiset ja tytöt kärsivät mm. koulutukseen liittyvistä ongelmista, ja tyttöjen koulunkäyntiaste on muita alueita matalampi. Maaseudulla elävien tyttöjen koulupudokkuus (ts. koulun jättäminen kesken) on lähes neljä kertaa yleisempää kuin kaupunkialueilla.²⁶

Naisten poliittinen osallistuminen on niin ikään vähäisempää kuin miesten. Marokko sijoittuu YK:n sukupuolten välisen epätasa-arvon mittaristolla maailman valtioiden välisessä vertailussa (Gender Inequality Index / GII) sijalle 111 sijan 162 ollessa heikoin mahdollinen sijoitus. Naisten osuus maan parlamentin edustajista on vain 18,4 %. Vain 21 % marokkolaisista naisista on työelämässä; miehistä aktiivisesti työelämässä on 70 %. Koronapandemia on entisestään heikentänyt naisten yhteiskunnallista osallistumista ja pahentanut sukupuolten välistä epätasa-arvoa: pandemian vuoksi naisten on vaikeampi saada töitä ja terveyspalveluita.²⁷ Amnesty International -ihmisoikeusjärjestön vuotta 2021 käsittelevän ihmisoikeusraportin mukaan

²⁴ OECD / SIGI 2019.

²⁵ OECD / SIGI 2019.

²⁶ Bertelsmann Stiftung 2022, s. 13.

²⁷ Bertelsmann Stiftung 2022, s. 18.

vuonna 2020 Marokossa perustettiin pandemiarahasto, josta jaettiin taloudellista korvausta niille, jotka eivät olleet voineet tehdä töitään pandemiaan liittyvien rajoitusten ja sulkujen takia. Marokkolainen naisasiajärjestö *The Feminist Action Union* raportoi kuitenkin, että naiset hyötysivät miehiä vähemmän pandemia-avustuksista, sillä heidän työssäkäyntiasteensa on matalampi, ja pandemia-avustuksia myönnettiin vain virallisissa töissä oleville työntekijöille.²⁸

Bertelsmann Stiftung -järjestön mukaan heimoperinteet ovat usein jättäneet naiset ns. *Sulaliyyate*-maanomistuksen ja näistä kollektiivisista maista saatujen tulojen ulkopuolelle. *Sulaliyyate*-maiden omistajistoon kuuluvat samaan heimoon tai etniseen ryhmään kuuluvat tietyn alueen asukkaat Marokon sisäministeriön valvonnassa. Vuodesta 2007 lähtien Marokon naiset ovat järjestäytyneet "*Sulaliyyate*"-liikkeeksi, joka vaatii naisille yhtäläistä tulon- ja maanjakoa tilanteissa, joissa kollektiiviset maat jaetaan tai yksityistetään.²⁹ Marokon ulkoministeriön 1.10.2020 julkaiseman tiedotteen mukaan Marokossa on saatettu voimaan useita lakeja, joilla pyritään parantamaan naisten asemaa maanomistuskysymyksissä ja erityisesti kollektiivisen maan (tässä kirjoitusasu: *soulaliyyate*) omistusoikeuden varmistamisessa ja siitä hyötymisessä. Lisäksi tiedotteessa Marokon ulkoministeri Nasser Bourita kertoi tasa-arvon toteutumisen olevan Marokon hallituksen keskeinen prioriteetti, johon pyritään mm. erinäisillä toimintaohjelmilla ja strategisilla käytännöillä kuten hallituksen tasa-arvosuunnitelman (*Governmental Plan for Equality*) laatimisella ja käyttöönotolla. Tasa-arvo-ohjelma muodostaa viitekehyksen viranomaistoimille, joilla pyritään edistämään naisten oikeuksia ja niiden integroimista julkishallinnollisiin käytäntöihin ja toimintaohjelmiin.³⁰

Yhdysvaltain ulkoasiainministeriön (USDOS) vuotta 2020 tarkastelevan ihmisoikeusraportin mukaan naisten poliittista osallistumista ei rajoiteta lainsäädännöllisin toimin, ja vuonna 2020 naisten myös raportoitiin osallistuneen poliittiseen toimintaan. Naiset saivat historiallisen äänimäärän vuoden 2016 parlamenttivaaleissa, mutta vain harvat naiset etenivät vaalituloksesta huolimatta ministeri- tai muihin poliittisiin johtopositioihin.³¹ Freedom House -järjestön vuotta 2021 käsittelevän demokratiakatsauksen mukaan Marokossa on yleinen ja yhtäläinen äänioikeus, mutta uskonnolliseen, etniseen tai alueelliseen identiteettiin perustuvat puolueet ovat kiellettyjä, ja naisten ja joidenkin etnisten vähemmistöjen kuten berberien (tai: amazigh)³² etujen ajaminen poliittisin toimin on riittämätöntä. Marokon 395-paikkaisen parlamentin edustajanpaikoista 60 on varattu suoraan naisille: naiskiintiön on tarkoitus kannustaa naisia poliittiseen osallistumiseen sekä valtakunnan että paikallistasolla. Viimeisimmät vaalilakiuudistukset ovat parantaneet naisten asemaa vaalijärjestelmässä ja lisäsivät mm. naispuolisten ehdokkaiden määrää syyskuun 2021 paikallis- ja kunnallisvaaleissa. Syyskuun vaaleissa 27 % ehdokkaista oli naisia; edellisissä, vuoden 2015 paikallis- ja kunnallisvaaleissa naispuolisten ehdokkaiden osuus oli vain 12 %. Tästä huolimatta vain 1 %:ssa Marokon lääneistä on naispuolinen johtaja. Kuten aiemmin todettiin, 60 maan parlamentin 395:stä edustajanpaikasta on varattu suoraan naisille, ja puolet 30:stä nuorille varatusta paikoista nuorille naisille. Lokakuussa 2021 muodostetun hallituksen ministereistä ennätyselliset 7 oli naisia.³³

Käytettävissä olevien lähteiden mukaan Marokon naisten asemaa on pyritty parantamaan viime vuosina lainsäädännöllisin ja sosiaalisin toimin kuten tietoisuutta lisäämällä, mutta

²⁸ Amnesty International 29.3.2022.

²⁹ Bertelsmann Stiftung 2022, s. 24 ja 31.

³⁰ Kingdom of Morocco / Ministry of Foreign Affairs 1.10.2020.

³¹ USDOS 30.3.2021, s. 32.

³² Lisätietoa berberien ja berberinaisten asemasta Marokossa tämän raportin kohdassa 6.

³³ Freedom House 28.2.2022.

ihmisoikeusjärjestöjen mukaan naisten asemaan liittyy edelleen huomattavia yhteiskunnallisia ja lainsäädännöllisiä ongelmia. Tasa-arvoa edistäviä lakeja ei välttämättä panna täytäntöön riittävästi. Myös patriarkaaliset normit ja käytännöt heikentävät osaltaan tyttöjen ja naisten asemaa yhteiskunnassa. Perhelain säännöksiä pystytään kiertämään käytännössä esimerkiksi alaikäis- ja pakkoavioliitot mahdollistavilla oikeuspäätöksillä. Lisäksi naisten yhteiskunnallista asemaa heikentää korkea lukutaidottomuusaste, erityisesti maaseutualueilla. Marokon oikeusasiamiehen roolissa toimiva itsenäinen *Conseil National des Droits de l'Homme* (CNDH) -virasto³⁴ on esittänyt tyytymättömyytensä vuoden 2018 lakiuudistuksen sisältöihin erityisesti perhe- ja lähisuhdeväkivallan osalta. CNDH on suositellut perhelain uudistamista naisten perintöoikeuksiin liittyvien syrjivien lainkohtien osalta; näiden lainkohtien katsotaan vaikuttavan heikentävästi naisten omistusoikeuteen ja yleiseen varallisuuteen ja pahentavan naisköyhyyttä. CNDH on myös vaatinut kansallisen lainsäädännön yhtenäistämistä sekä Marokon perustuslain säännösten että Marokon allekirjoittamien kansainvälisten sopimusten sisältöjen kanssa. Marokko on ratifioinut YK:n kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevan kansainvälisen yleissopimuksen (*The International Covenant on Civil and Political Rights / ICCPR*) sekä YK:n kaikkinaisen naisten syrjinnän poistamista koskevan yleissopimuksen (*Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination against Women / CEDAW*). CNDH:n toimintaa pidetään edistysellisenä ja sen katsotaan edistävän naisten oikeuksien ja ylipäätään ihmisoikeuksien toteutumista Marokossa. CNDH:llä on myös hyvä yhteistyösuhde EU:n toimielimien kanssa.³⁵

Borgen Project -järjestön Marokon naisten oikeuksia koskevan katsauksen mukaan naisten asemaan vaikuttaa erityisesti yhteiskunnallisia toimijoita leimaava konservatiivinen arvomaailma, joka näkyy johtaja- ja valtapositioiden miesvoittoisuutena ja sukupuolen perusteella tapahtuvana syrjintänä.³⁶ Human Rights Watch (HRW) -ihmisoikeusjärjestön mukaan heinäkuussa 2021 Marokossa nimitettiin ensimmäistä kertaa nainen ensimmäisen asteen tuomioistuimen johtavaksi syyttäjäksi. Marokon oikeuslaitoksessa työskentelee naispuolisia tuomareita, mutta naiset ovat ylipäätään aliedustettuina oikeudellisten virkojen haltijoissa.³⁷

Naisten taloudellinen asema on Marokossa heikko.³⁸ Maailman talousfoorumin (World Economic Forum / WEF) sukupuolten välisen tasa-arvon indikaattorin (Global Gender Gap Index) mukaan vuonna 2018 Marokko sijoittui 149 maailman maan yleisvertailussa sijalle 137 sijan 149 ollessa heikoin mahdollinen sijoitus; naisten taloudellisen osallistumisen ja mahdollisuuksien toteutumisen osalta Marokon sijoitus oli 141.³⁹ Vuonna 2021 vastaavassa vertailussa maita oli 156 ja Marokon sijoitus yleisellä tasa-arvomittaristolla 144. Taloudellisen osallistumisen ja mahdollisuuksien osalta Marokon sijoitus oli tuolloin 148.⁴⁰ Naisten työelämään osallistuminen on Marokossa vähäistä, ja naisten osuus työvoimasta on laskenut viimeisten vuosikymmenten aikana. Vuosien 1999 ja 2010 välillä naisten osuus työvoimasta laski 30:stä 26 prosenttiin⁴¹; vuoteen 2021 tultaessa naisten osuus työelämässä oli laskenut edelleen ja oli tuolloin vain 23,4 %.⁴² Vuoden 2011 perustuslaki sisältää tyttöjen koulunkäyntiä tukevia

³⁴ Lisätietoa CNDH:stä: <https://www.cndh.org.ma/an/about-cndh/about-us>

³⁵ Laperrouze / The Parliament 28.6.2018.

³⁶ Borgen Project 31.10.2020.

³⁷ HRW 13.1.2022.

³⁸ Borgen Project 31.10.2020; USAID 21.12.2020.

³⁹ USAID 21.12.2020.

⁴⁰ WEF 3/2021, s. 10 ja s. 18.

⁴¹ Morikawa / Brookings 13.7.2015.

⁴² WEF 3/2021, s. 285.

säännöksiä⁴³, ja vuonna 2021 naisten lukutaitoprosentiksi arvioitiin 64,6 %. Vuonna 2021 97 % tytöistä oli ilmoitettu alakouluopetukseen ja toisen asteen opetukseen 64,5 %. Kuitenkin vain 35,7 % tytöistä jatkoi korkea-asteen opintoihin.⁴⁴

Marokko on ratifioinut kansainvälisen työjärjestön (ILO) palkkatasa-arvoa koskevan ja työmarkkinoilla ja ammatinharjoittamisen yhteydessä tapahtuvan syrjinnän kieltävän sopimuksen. Työpaikkaoikeuksista säädetään vuonna 2011 voimaan tulleella työlailla. Työlain mukaan naisilla on yhtäläinen oikeus työnsaantiin sekä palkkatasa-arvoon. Myös sukupuoleen perustuva syrjintä työnsaannissa on kielletty. Kotiapulaiset ja maataloussektorilla työskentelevät henkilöt eivät ole työläinsäädännön piirissä, ja myös muut työelämää koskevat säädökset rajoittavat naisten mahdollisuuksia tietentyypisiin töihin. Naisia on kielletty harjoittamasta tiettyjä, erityisen korkean riskitason ammatteja tai töitä, jotka saattavat "ylittää heidän kykynsä" tai olla kunnianvastaista. Vaikka naisten yötyötä ei ole kielletty lainsäädännöllä, yöaikaan työskenteleviä naisia pidetään sosiaalisesti arveluttavina, sillä yötyö assosioituu prostituutioon, mikä puolestaan rajoittaa naisten mahdollisuutta vastaanottaa tietentyypisiä töitä.⁴⁵

Marokko on allekirjoittanut ILO:n äitiysturvaa koskevan sopimuksen. Työlain mukaan naisilla on oikeus 14 viikon palkalliseen äitiyslomaan, jonka aikana maksettavan äitiyspäivärahan suuruus on 67 % palkasta. Naisen on mahdollista saada tämän lisäksi palkatonta äitiyslomaa yhteensä 90 päivää. Laki kieltää raskaana olevan naisen erottamisen tehtävistään, ja naisella on oikeus palata äitiyslomansa jälkeen sitä edeltäneeseen tehtäväänsä. Imettävillä naisilla on myös oikeus imetystaukoihin työpäivän aikana. Julkisen sektorin palveluksessa työskentelevillä naisilla on lisäksi oikeus lapsenhoitotukeen, perhevapaaseen sekä rintaruokintaa koskeviin erityisjärjestelyihin. Ottaen huomioon, että suurin osa epävirallisella, työlain ulkopuolella olevalla työelämäsektorilla työskentelevistä työntekijöistä on naisia, useimmat naiset eivät pääse hyötymään näistä työsuojelullisista lainkohdista. Erityisen haavoittuvassa asemassa työmarkkinoilla ovat maaseudun köyhistä perheistä lähtöisin olevat nuoret tytöt, jotka työllistyvät kotiapulaisiksi kaupunkkeihin ja altistuvat usein epäinhimilliselle kohtelulle kuten liikkumisrajoituksille, palkkojen maksamatta jättämiselle, koulutuksen ulkopuolelle jäämiselle sekä fyysiselle, henkiselle että seksuaaliselle pahoinpitelylle ja kaltoinkohtelulle. Marokko ei ole ratifioinut ILO:n kotiapulaisia koskevaa sopimusta. Naisten palkkatyötä pidetään usein "pakollisena pahana", ja työssäkäynti hyväksytään ainoastaan tilanteissa, joissa aviomies ei kykene elättämään perhettään riittävästi. Vaikka sukupuoleen perustuva syrjintä rekrytointiprosessissa on lain mukaan kiellettyä, erityisesti vanhemmat, sosiaalisesti syrjäytyneet ja vammaiset naiset ovat erityisen suuressa vaarassa joutua syrjinnän kohteiksi työnsaannissa.⁴⁶

3. Naisiin ja tyttöihin kohdistuvat oikeudenloukkaukset

Naisiin kohdistuvaa syrjintää ja oikeudenloukkauksia käsitellään myös tämän raportin muissa kohdissa. Lähisuhdeväkivallasta kohdassa 4 ja alaikäis- ja pakkoavioliitoista kohdassa 7.

⁴³ Borgen Project 31.10.2020.

⁴⁴ WEF 3/2021, s. 285. Huomionarvoista on, että vaikka naisten lukutaitoprosentti on merkittävästi miesten lukutaitoa alhaisempi (lukutaitoisten miesten osuus 83,3 %), tämänhetkissä koulunkäyntiosuuksissa merkittäviä sukupuolten välisiä eroja ei ole (ks. WEF 3/2021, s. 285).

⁴⁵ OECD / SIGI 2019.

⁴⁶ OECD / SIGI 2019.

Naisiin kohdistuu sekä lainsäädännöllisiä että arjen elämään liittyviä oikeudenloukkauksia, syrjintää ja väkivaltaa, ml. seksuaalista ja sukupuolen perusteella tapahtuvaa väkivaltaa. Paikalliset naisten oikeuksia puolustavat ihmisoikeusjärjestöt kuten *Mobilising for Rights Associates (MRA)* raportoivat vuonna 2020 naisten kärsineen aiempaa enemmän COVID-19 -sulkua- ja rajoitustoimiin liittyvistä oikeudenloukkauksista ja väkivallasta. Monesti naiset joutuivat eristyksiin heitä kaltoin kohtelevan kumppanin tai muiden väkivallantekijöiden kanssa, eikä heillä useinkaan ollut mahdollisuutta kommunikoida tilanteestaan kodin ulkopuolelle tai päästä turvakoteihin tai muiden tukipalveluiden piiriin. 20.3.–20.4.2020 välisellä ajanjaksolla naisiin kohdistuvissa väkivaltarikossyytteissä tapahtui merkittävä romahdus: yleisen syyttäjän viraston mukaan syyteprosessit tippuivat kymmenesosaan aiemmasta normaalista kuukausittaisesta syytemäärästä. Viranomaiset esittivät syyksi "marokkolaisen perheinstituution stabiiliutta", mutta MRA:n mukaan todellinen syy on naisten vaikeus päästä oikeuspalveluiden piiriin COVID-19 -sulkutoimien vuoksi.⁴⁷

Amnesty International -ihmisoikeusjärjestön vuotta 2021 koskevan ihmisoikeusraportin mukaan marokkolainen naisasiajärjestö *The Feminist Action Union* raportoi kuukausittaista nousua naisiin kohdistuvissa lähisuhde- ja perheväkivaltatapauksissa lähes kaikissa Marokon kaupungeissa. Amnestyn mukaan naisiin kohdistuvan väkivallan kriminalisoivan lain 103-13 soveltaminen käytäntöön oli vuonna 2021 edelleen heikkoa. Toisin kuin yleisen syyttäjän viraston, jonka mukaan naisiin kohdistuva lähisuhde- ja perheväkivalta oli vähentynyt 10 % aiemmista vuosista, *The Feminist Action Unionin* raportoinnin mukaan alkuvuodesta 2021 (tammi-huhtikuu) naisiin kodin piirissä kohdistuva väkivalta päinvastoin lisääntyi lähes kaikissa Marokon kaupungeissa.⁴⁸

Lokakuussa 2015 TelQuel-uutissivustolla julkaistun artikkelin (kirjoittaja esiintyy vain etunimellä "Pauline") mukaan Marokon oikeusasiamiehen virkaa toimittavan CNDH-viraston 2010-luvun alkupuolta käsittelevien tilastojen mukaan 62,8 % marokkolaisista naisista oli tuolloin kokenut sukupuolittunutta väkivaltaa. Lähes 3,4 miljoonaa marokkolaisnaista on kokenut elämänsä aikana fyysistä väkivaltaa; väkivallan esiintyvyys on 35,3 %. Noin 2,1 miljoonaa naista on kokenut elämänsä aikana seksuaalista väkivaltaa (esiintyvyys 22,6 %), ja 4,6 miljoonaa henkistä väkivaltaa (esiintyvyys 48,4 %). Lähes 3 miljoonaa marokkolaisnaista on kokenut henkilökohtaisiin kansalaisvapauksiinsa kohdistuvia loukkauksia (esiintyvyys 31,3 %). CNDH:n mukaan naisiin kohdistuneen väkivallan tekijöitä rankaistaan teoistaan vain harvoin, ja naisten on vaikea hoitaa asioitaan poliisin kanssa. Lisäksi vielä artikkelin julkaisuhetkellä lainsäädännöstä puuttui nimenomaisesti perhe- ja lähisuhdeväkivaltaan liittyvää erityissäännöstöä,⁴⁹ mutta asiassa on tapahtunut muutosta naisiin kohdistuvan väkivallan kieltävän lain voimaantulon jälkeen vuonna 2018. Lisätietoa laista no. 103-13 tämän raportin kohdissa 1 ja 4. Em. artikkelissa siteerataan CNDH:n tutkimusta, jossa viitataan globaaliin arvotutkimukseen. Arvokyselyyn vastanneista marokkolaisista 47 % hyväksyi tuolloin miesten naisiin kohdistaman väkivallan, ja 27 % kyselyyn vastanneista naisista hyväksyi lähisuhdeväkivallan. CNDH:n mukaan naisiin liittyviä stereotypioita vahvistavat ja ylläpitävät myös sellaiset viranomaistoimijat kuten poliisi ja oikeuslaitos, joiden tulisi nimenomaan suojella naisia ja ylipäätään ihmisoikeuksien toteutumista. Kaikkein heikoimmassa asemassa ovat ikääntyneet ja vammaiset sekä vankilassa olevat naiset sekä yksinhuoltajaäidit, joista valtaosa on suljettu perheyhteisönsä ulkopuolelle heti raskauden alettua, eivätkä he pääse hyötymään perherahastosta maksettavasta elatusavusta.⁵⁰

⁴⁷ Amnesty International 7.4.2021.

⁴⁸ Amnesty International 29.3.2022.

⁴⁹ Tel Quel 27.10.2015.

⁵⁰ Tel Quel 27.10.2015.

Marokon lainsäädäntö (naisiin kohdistuvan väkivallan estävästä laista lisää tämän raportin kohdassa 4) ei kriminalisoi eksplisiittisesti avioliiton sisällä tapahtuvaa raiskausta, ja tällaisesta raiskauksesta raportoivat naiset saattavat itse joutua epäillyiksi ja syytetyiksi avioliiton ulkopuolella tapahtuneesta sukupuolisuhteesta, mikäli viranomaiset eivät usko heidän tarinaansa.⁵¹ Naisiin kohdistuvan väkivallan kieltävä laki ei myöskään määrittele tarkasti lähisuhde- ja perheväkivallan käsitteitä. Marokon hallituksen tekemän selvityksen mukaan 63 % 18-65 -vuotiaista marokkolaisnaisista oli joutunut väkivallan uhriksi. Sekä kansainväliset ihmisoikeusjärjestöt että marokkolaiset ihmisoikeus- ja naisasia-aktivistit ovat kritisoineet naisiin kohdistuvan väkivallan kieltävää lakia sen puutteista.⁵²

Human Rights Watch -ihmisoikeusjärjestön vuotta 2021 käsittelevän ihmisoikeusraportin mukaan Marokon perhelaki syrji naisia perintö- ja avioerotilanteissa. Kuten aiemmin todettiin, perhelaki asettaa avioliiton alaikärajan 18 vuoteen, mutta käytännössä perheet voivat hakea poikkeusta säännökseen oikeuspäätöksellä; tällöin perheet voivat naittaa myös 15-18 -vuotiaita tyttöjään.⁵³

USDOSin vuotta 2020 käsittelevän ihmisoikeusraportin mukaan seksuaalisen väkivallan kieltävästä laista huolimatta monet seksuaalisen väkivallan uhreista eivät raportoineet kokemastaan väkivallasta poliisille sosiaalisen paineen vuoksi. Monet raiskauksen uhrin pelkäävät yhteisön paheksuntaa ja uhrin itsensä syylistämisestä tapahtuneesta. Jotkut seksuaalisen väkivallan uhrin raportoivat poliisien kääntäneen heidät pois heidän yrittäessään tehdä rikosilmoituksen kokemastaan väkivallasta. Lisäksi poliisien on raportoitu kiristäneen seksuaalirikoksen uhreilta lahjuksia uhkaamalla asettaa nämä syytteeseen avioliiton ulkopuolisesta suostumuksellisesta seksistä, joka on Marokon rikoslain mukaan rikos, josta voidaan rangaista vuoden vankeusrangaistuksella.⁵⁴ Naisiin kohdistuvia oikeudenloukkauksia käsitellään myös tämän raportin kohdissa 4–7.

Toukokuussa 2021 Marokon kansallinen ihmisoikeustarkkailija CNDH (engl. *National Human Rights Council*) raportoi Marokon yliopistojen naispuolisen henkilökunnan ja opiskelijoiden joutuvan laajamittaisen seksuaalisen häirinnän ja sukupuoleen perustuvan väkivallan kohteeksi työ- ja opiskelupaikoillaan. Raportin mukaan yliopistoissa ei ole käytössä riittäviä mekanismeja ja toimintatapoja ongelmiin puuttumiseen ja uhrien auttamiseen.⁵⁵

Freedom House -järjestön vuotta 2021 käsittelevän demokratiakatsauksen mukaan raportin ilmestymishetkellä naispuoliselle toimittajalle Hajar Raissounille vuonna 2019 laittomasta abortista ja avioliiton ulkopuolisesta seksistä langetettu tuomio oli edelleen julkisen huomion kohteena. Tapaus on nostattanut naisasialiikkeitä ja saanut naisen vaatimaan oikeuksiaan ja tasa-arvoista kohtelua mm. allekirjoittamalla vetoomuksen, jolla vaaditaan vanhentuneiden ja syrjivien lakien kumoamista. Käynnissä olevalla "outlaws" ("lainsuojattomuus") -kampanjalla on kerätty huomiota ja allekirjoituksia rikoslakia koskeville muutoksille.⁵⁶

Yhdysvaltain ulkoministeriön vuosittaisen ihmiskaupparaportin (tarkastelujakso 4/2020–3/2021) mukaan marokkolaisiin ja tyttöihin kohdistuu jonkin verran ihmiskauppaa ja -salakuljetusta, jos kohta Marokko on ennen kaikkea muualta Afrikasta Eurooppaan suuntautuvan ihmiskaupan

⁵¹ HRW 13.1.2022.

⁵² BBC 12.9.2018.

⁵³ HRW 13.1.2022.

⁵⁴ USDOS 30.3.2021, s. 37.

⁵⁵ HRW 13.1.2022.

⁵⁶ Freedom House 28.2.2022.

ja -salakuljetuksen kohde- ja kauttakulkumaa. Marokkolaisia lapsia ja naisia lähetetään kuitenkin pakkotyöhön ulkomaille, ja toisaalta heitä hyödynnetään myös esimerkiksi seksikaupassa ja kotiapulaisina myös kotimaassa. Erityisesti maaseutualueen köyhistä perheistä lähtöisin olevat tytöt lähetetään töihin kaupunkien varakkaampiin perheisiin kotiapulaisiksi: monet tytöt joutuvat tällöin pakkotyön ja seksuaalisen väkivallan uhreiksi.⁵⁷ Jopa 6-vuotiaita tyttöjä saatetaan palkata kotiapulaisiksi (*petites bonnes*), ja osa tytöistä joutuu fyysisen ja henkisen väkivallan uhreiksi sekä tekemään ylipytkiä työpäiviä ilman koulunkäyntimahdollisuutta.⁵⁸ Kuten aiemmin tässä raportissa todettiin, kotiapulaiset ja maataloussektorilla työskentelevät henkilöt eivät ole työlainsäädännön piirissä.⁵⁹ USDOSin mukaan vuonna 2018 paikalliset ihmisoikeus- ja kansalaisjärjestöt raportoivat anekdotaalisesti "huomattavan määrän" maaseudulta lähtöisin olevia tyttöjä työskentelevän kotiapulaisina marokkolaisissa kotitalouksissa, mutta tarkkaa tietoa alaikäisten kotiapulaisten määrästä on vaikea saada, sillä viranomaisilla ei ole keinoja saavuttaa tätä väestöryhmää. Naisia ja tyttöjä hyväksikäyttävät myös heidän perheenjäsenensä ja välittäjät, jotka lähettävät naisia ja tyttöjä seksityöhön sekä kotimaan sisällä että ulkomaille, erityisesti Eurooppaan ja Lähi-itään. Ulkomaille seksityöhön pakotetut naiset joutuvat usein erilaisten vapaudenrajoitusten kuten liikkumisrajoitusten, uhkailun sekä henkisen ja fyysisen väkivallan uhreiksi.⁶⁰

Käytettävissä olevien lähteiden mukaan Marokossa ei esiinny naisten sukuelinten silpomis- ja leikkaamisperinnettä (FGM/C). Marokon lainsäädäntö kieltää FGM/C:n harjoittamisen eksplisiittisesti, mutta jotkin muista Afrikan maista muuttaneet siirtolaisryhmät saattavat harjoittaa perinnettä omissa yhteisöissään.⁶¹

4. Lähisuhdeväkivaltaa koskeva lainsäädäntö ja sen täytäntöönpano

Marokossa astui vuonna 2018 voimaan naiseen kohdistuvaa väkivaltaa estävä laki (*Law 103-13*), mutta sen käytännön soveltamiseen liittyvät mekanismit ovat heikkoja ja toimimattomia. Voidakseen saada viranomaissuojelua lähisuhdeväkivaltatapauksissa, uhrin tulee tehdä rikosilmoitus ja vaatia oikeusprosessin aloittamista. COVID-19 -pandemian aikana tämä on kuitenkin ollut käytännössä mahdotonta.⁶² Lainsäädäntö ei myöskään kriminalisoi eksplisiittisesti parisuhteen (lue: avioliiton) sisällä tapahtuvaa raiskausta.⁶³

HRW:n mukaan em. naiseen kohdistuvan väkivallan kieltävä laki kriminalisoi osan perhe- ja lähisuhdeväkivallasta sekä määrittelee erilaisia ehkäisemis- ja suojelutoimia, mutta lain puutteena nähdään uhrin kohdistuva vaatimus nostaa virallinen rikossyyte voidakseen saada viranomaissuojelua väkivallantekijää vastaan, mikä on monille uhreille mahdotonta. Laki ei myöskään erittele eri toimeenpano- ja oikeusviranomaisten (poliisi, syyttäjänvirasto, tutkintatuomarit) vastuulla naiseen kohdistuvissa lähisuhdeväkivaltatapauksissa olevia erityistehtäviä, eikä myöskään naisten turvakotien rahoituksesta määrätä laissa.⁶⁴

⁵⁷ USDOS 1.7.2021.

⁵⁸ USDOL 29.9.2021.

⁵⁹ OECD / SIGI 2019.

⁶⁰ USDOS 1.7.2021.

⁶¹ Ks. esim. UNFPA [päiväämätön].

⁶² Amnesty International 7.4.2021.

⁶³ USDOS 30.3.2021, s. 36; BBC 12.9.2018.

⁶⁴ HRW 13.1.2022.

Marokon rikoslaki kriminalisoi aviorikoksen eli eri sukupuolta olevien henkilöiden väliset avioliiton ulkopuoliset sukupuolisuhteet (491 artikla). Lähtökohtaisesti on kyse asianomistajarikoksesta, jolloin petetyn puolison tulee tehdä ilmoitus asiasta ja vaatia syytteeseen asettamista. Sen sijaan tapauksissa, joissa petetty aviopuoliso asuu ulkomailla, rikoksen voidaan katsoa olevan virallisen syytteen alainen, ja syyttäjänvirasto voi asettaa epäillyn avionrikkojan syytteeseen viran puolesta (491-2). Artiklassa 418 annetaan eksplisiittinen vapautus aviorikoksesta seuranneeseen kosto- tai kunniaväkivaltaan syylistyneelle puolisolle: *"Murha tai muu, aviorikokseen syylistyneeseen henkilöön tai hänen rikoskumppaniinsa kohdistuva fyysinen väkivalta on oikeutettu tilanteessa, jossa toinen aviopuolisoista ylittää toisen itse teossa suorittamasta aviorikosta"*.⁶⁵,⁶⁶

Kuten tämän raportin kohdassa 3 todetaan, Amnesty Internationalin mukaan naisiin kohdistuvan väkivallan kriminalisoivan lain 103-13 soveltaminen käytäntöön oli vuonna 2021 edelleen heikkoa. Toisin kuin yleisen syyttäjän viraston, jonka mukaan naisiin kohdistuva lähisuhde- ja perheväkivalta oli vähentynyt 10 % aiemmista vuosista, The Feminist Action Unionin raportoinnin mukaan alkuvuodesta 2021 (tammi-huhtikuu) naisiin kodin piirissä kohdistuva väkivalta päinvastoin lisääntyi lähes kaikissa Marokon kaupungeissa.⁶⁷

5. Oikeudenloukkausten kohteeksi joutuneille naisille tarjolla oleva tuki ja suojelu (naimattomat naiset, alaikäiset tytöt ja lapset); turvakotien saatavuus ja saavutettavuus

Kuten tämän raportin aiemmissa kohdissa todetaan, lähisuhdeväkivallan kieltävää lakia on kritisoitu siihen sisältyvistä puutteista kuten varsinaisen lähisuhde- ja perheväkivallan määrittelyn ja avioliiton sisällä tapahtuvan raiskauksen kriminalisoinnin puuttumisesta sekä uhreille asetetusta syytevaatimuksesta suojelun saamisen ehtona.⁶⁸ Kyseiseen lakiin ei sisälly myöskään esitystä naisten turvakotien rahoitusvastuusta.⁶⁹ Lakia kritisoineiden naisasia-aktivistien mukaan lakia on vaikea soveltaa käytäntöön, ja esimerkiksi avioliiton sisällä tapahtuvissa väkivaltatapauksissa uhrin on vaikea todistaa kokemuksiaan. Lisäksi BBC:n uutisessa haastatellun aktivistin mukaan uhreille ei ole olemassa turvakoteja.⁷⁰ Naimattomille yksinhuoltajaäideille ja heidän lapsilleen sekä ylipäätään haavoittuvassa asemassa oleville naisille ja lapsille tarjolla olevista järjestöjen tuki- ja asumispalveluista lisätietoa tämän raportin kohdassa 8.

Maaliskuussa 2020 voimaan tulleen lakiuudistuksen mukaan naisiin kohdistuvaa väkivaltaa tutkivien ja rangaistuksia toimeenpanevien viranomaisten (DGSN, engl. *National Security Directorate*; yleisen syyttäjän virasto, korkein oikeus sekä asianomaiset ministeriöt) tulee koordinoida ja tehdä yhteistyötä naisiin kohdistuvissa väkivaltatapauksissa, niiden tutkinnassa ja syyteprosesseissa. Rikospoliisi (engl. *the Judicial Police*) raportoi avanneensa vuoden 2019 loppupuolella naisiin kohdistuvan väkivallan vastaisia yksiköitä 132 poliisiipiiriin maan eri osissa.

⁶⁵ Ransk. *"Le meurtre, les blessures et les coups sont excusables s'ils sont commis par l'un des époux sur la personne de l'autre, ainsi que sur le complice, à l'instant où il les surprend en flagrant délit d'adultère"* (Royaume du Maroc / Ministère de La Justice et des Libertés 15.9.2011, 418 artikla).

⁶⁶ Royaume du Maroc / Ministère de La Justice et des Libertés 15.9.2011 (artiklat 491-492).

⁶⁷ Amnesty International 29.3.2022.

⁶⁸ HRW 13.1.2022; BBC 12.9.2018.

⁶⁹ HRW 13.1.2022.

⁷⁰ BBC 12.9.2018.

Nämä erikoisyksiköt ottavat vastaan ja käsittelevät sukupuolen perusteella tapahtuneeseen väkivaltaan liittyviä rikosilmoituksia sekä tarjoavat psykologista tukea ja muita palveluita väkivallan uhreille. Niillä 440:lla alueella, joilla erikoistunutta yksikköä ei ole, normaali poliisivirkamies ottaa vastaan näitä rikostyyppejä koskevat rikosilmoitukset.⁷¹

Marokkolainen ihmisoikeusjärjestö *The National Union for Women in Morocco* (UNFM) lanseerasi tammikuussa 2020 online-alustan, jolla tarjotaan tukea lähisuhde- ja perheväkivallan uhreille. Sivustolla tarjotaan oikeusapua ja oikeudellista neuvontaa, mahdollisuus verkostoitua työnhakumielessä sekä saada vertaistukea. UNFM tarjoaa myös tilapäisiä asumispalveluita ja ammattikoulutusta lähisuhdeväkivallan uhreille.⁷² USDOSin vuotta 2020 käsittelevän ihmisoikeusraportin mukaan vuoden 2020 COVID-19 -sulkutoimet lisäsivät hetkellisesti perhe- ja lähisuhdeväkivaltaa. Marokon hallitus ja ihmisoikeusjärjestöt pyrkivät laajentamaan ja parantamaan väkivallan uhreille tarjottavia tukipalveluita kuten turvakotien ja neuvonnan saatavuutta. Yleisen syyttäjän viraston mukaan hallitus pyrki luomaan ja käynnistämään erinäisiä tukihankkeita ja -palveluita perheväkivallan uhreille myös vuoden 2020 alkupuolella, ml. erilaisen kiireellisyysasteen ja palvelutason turvakodit. Toukokuussa 2020 hallitus saattoi voimaan lain, jolla luodaan valtakunnallinen rekisteri naisille ja lapsille sosiaalista tukea tarjoavista ohjelmista ja toimijoista. Lukuisat kansalais- ja ihmisoikeusjärjestöt mukauttivat tarjoamia tukipalveluita vastaamaan pandemian haasteisiin lisäämällä auttavia puhelimia, turvakotipalveluita, neuvontaa ja lainopillista apua. USDOSin mukaan turvakotien palvelut olivat kuitenkin mm. vammaisten naisten saavuttamattomissa. Tuomioistuimet ylläpitivät moniammatillisia kaltoinkohtelun uhrien auttamiseen erikoistuneita tiimejä, joihin kuului syyttäjiä, asianajajia, tuomareita, naisten oikeuksia ajavien järjestöjen edustajia sekä terveydenhuoltoalan ammattilaisia, joiden tehtävänä oli arvioida lähisuhde- ja perheväkivaltatapauksia naisten ja lasten oikeuksien toteutumiseksi.⁷³

USDOSin mukaan Marokon lainsäädäntö ei määrittele erikseen naisiin ja tyttöihin kohdistuvaa lähisuhde- ja perheväkivaltaa, mutta rikoslain yleiset säännökset ottavat kantaa em. rikoksiin. Lain mukaan kyse on vakavasta kaltoinkohtelusta tai väkivallasta, kun siitä seuraa uhrille vähintään 20 päivän sairauspoissaolo työstä. Lievemmissä tapauksissa uhrille koituu alle 20 päivän poissaolo työstä. Paikallisten ihmisoikeusjärjestöjen mukaan ns. lievemmän väkivallan tapauksissa nostettiin vain harvoin syytteitä tai annettiin tuomioita. Poliisin toiminta oli perheväkivaltatapauksissa usein hidasta ja tehotonta, ja hallitus ei toimeenpannut olemassa olevia lakeja riittävällä tehokkuudella. Viranomaiset myös palauttivat naisia heitä kaltoin kohdelleiden puolisojen tai perheiden luokse. USDOSin mukaan Marokon poliisi suhtautuu perheväkivaltaan enemmän sosiaalisena ja yhteiskunnallisena kuin rikosoikeudellisena ongelmana. Fyysinen väkivalta on peruste hakea avioeroa, mutta vain harvat naiset raportoivat kokemastaan väkivallasta viranomaisille. USDOSin mukaan ns. sattumanvaraisissa naisiin kohdistuneissa väkivalta-, raiskaus- ja murhatapauksissa annettiin myös vuonna 2020 joitakin langettavia tuomioita.⁷⁴

⁷¹ USDOS 30.3.2021, s 36-37.

⁷² USDOS 30.3.2021, s. 37.

⁷³ USDOS 30.3.2021, s. 37.

⁷⁴ USDOS 30.3.2021, s. 37-38.

6. Berberinaisten asema Marokossa (oikeudenloukkaukset ja syrjintä)

Berberit, joista käytetään myös nimitystä "amazigh" muodostavat n. 40 % Marokon väestöstä, ja suurimmalla osalla marokkolaisista on berberijuuria.⁷⁵ Minority Rights Group - ihmisoikeusjärjestön Marokon berbereitä koskevan tietosivun mukaan berberit (mon. *amazighen*) muodostavat enemmistön Marokon väestöstä, ja heidän määräkseen arvioidaan n. 20 miljoonaa.⁷⁶ USDOSin vuotta 2020 käsittelevän ihmisoikeusraportin mukaan suurin osa marokkolaisista, ml. maan kuningasperhe, on ilmoittanut omaavansa berberisukujuuria. Monet maan köyhimmistä osista, erityisesti vuoristo- ja maaseutualueella kuten Keski-Atlaksen alueella on väestöltään berberivoittoista. Näillä alueilla lukutaitoaste on muuta maata matalampi. Toisaalta USDOSin mukaan berberikielten opettajien koulutukseen on perustettu erityinen yliopistotason koulutusohjelma, ja hallituksen mukaan berberikielten opettajien määrä on lisääntynyt kouluissa. Toisaalta paikallisten kansalaisjärjestöjen mukaan pätevien berberikielten paikallismurteiden ja -varianttien opettajien määrä olisi päinvastoin vähentynyt. USDOSin mukaan vuoden 2011 perustuslaki myönsi tietyille berberikielille (*tamazight*, *tachelhit*, *tarifit*)⁷⁷ virallisen statuksen kansallisina kielinä, ja niiden opetusta on pyritty edistämään myös formaalissa kontekstissa berberikulttuurin osana.⁷⁸ Freedom Housen mukaan berberit ja muut yhteisöt, jotka eivät identifioitu hallitsevan arabikulttuurin osaksi joutuvat usein kohtaamaan taloudellista ja koulutuksellista epätasa-arvoa.⁷⁹ Berberiyhteisöjen oikeuksia ajavat ihmisoikeusjärjestöt ovat myös joutuneet Marokon hallituksen rajoitusten kohteeksi.⁸⁰

Berberinaiisiin kohdistuvia oikeudenloukkauksia on käsitelty myös tämän raportin muissa kohdissa, eli aina, kun lähde on maininnut eksplisiittisesti berberiyhteisön esim. oikeudenloukkauksista raportoidessaan, asia on kirjoitettu auki kyseiseen kohtaan.

USDOSin mukaan maaliskuussa 2020 Casablancan siviilirekisteriviranomaiset kieltäytyivät rekisteröimästä vastasyntyntä tyttölästä berberinimellä. Berberijärjestöt ovat aiemminkin syyttäneet siviiliviranomaisia vastaavasta hallinnollisesta syrjinnästä. Kaksi erillistä perhettä oli USDOSin mukaan tehnyt valituksen samanlaisesta nimiasista.⁸¹

Vuonna 2019 julkaistun YK:n rasismia, rotusyrjintää, muukalaisvihamielisyyttä ja suvaitsemattomuutta käsittelevän erityisraportin mukaan Marokon vuoden 2011 perustuslakiuudistuksen myötä tapahtuneista merkittävistä yhteiskunnallisista parannuksista huolimatta työtä on vielä tehtävänä tasa-arvoisen kohtelun takaamiseksi erinäisille vähemmistöille ja väestöryhmille. Syrjinnän kohteeksi edelleen joutuvia ryhmiä ovat raportin mukaan berberit, tummaihoiset afrikkalaiset, uskonnolliset vähemmistöt ja henkilöt, joilla ei ole Marokon kansalaisuutta. Erityisraportin vieraili vuoden 2018 lopussa Marokossa ja huomioi *Institut Royal de la Culture Amazighe* -instituutin tärkeän työn berberikielten ja -kulttuurin aseman parantamisessa. Instituutti on myös solminut yhteistyösopimuksia lukuisten

⁷⁵ Freedom House 28.2.2022; Bertelsmann Stiftung 2022, s. 7. Ks. myös MRG [päiväämätön].

⁷⁶ MRG [päiväämätön]. Minority Rights -järjestön tietosivu on ilmeisesti päivitetty ennen vuoden 2011 perustuslakiuudistusta, sillä sivuston mukaan tamazight -kielillä ei ole virallisen kielen statusta (asia on muuttunut vuoden 2011 perustuslakiuudistuksen myötä).

⁷⁷ Ks. CIA World Factbook 17.3.2022.

⁷⁸ USDOS 30.3.2021, s. 42-43.

⁷⁹ Freedom House 28.2.2022.

⁸⁰ Freedom House 28.2.2022; USDOS 30.3.2021, s. 28.

⁸¹ USDOS 30.3.2021, s. 43.

hallituksen toimielinten ja järjestöjen kanssa ja tukenut rahallisesti yli 3000 berberikielen ja -kulttuurin edistämiseen pyrkivää hanketta. Instituutin kehittämät opetusmateriaalit pyrkivät edistämään rasismien, syrjinnän ja vihapuheen vastaista yhteiskunnallista diskurssia. Näistä positiivisista signaaleista huolimatta erityisraportoiija raportoi myös kohtaamisista berbereiksi itsensä identifioitujen marokkolaisten kanssa, jotka kertoivat kohdanneensa kieli- ja kulttuuritaustansa vuoksi heihin kohdistuvaa sosiaalista ja rakenteellista syrjintää sekä rasistista stereotypisointia ja siihen liittyvää suvaitsemattomuutta. Monet berberinaiset kertoivat kohtaavansa usein monitasoisista ja monilla eri elämän osa-alueilla tapahtuvaa syrjintää sukupuolensa ja berberitaustansa vuoksi.⁸²

Nationalia-uutissivustolla 21.10.2019 julkaistun kirjoituksen mukaan berberinaiset ovat vihdoin alkamassa tuntea ylpeyttä berberitaustastaan ja sukupuolestaan. Artikkelissa haastateltujen berberinaisaktivistien mukaan vuoden 2011 perustuslakiuudistus oli käännekohta berberien asemassa: tuolloin berberikielet saivat virallisen kielen aseman Marokossa. Artikkelin mukaan arabiälymystön tulkinnot islamista ovat rajoittaneet ylipäätään kaikkien naisten toimintavapautta, ja vaikuttaneet myös berberinaisten identiteettiin. Samalla tavalla kuin myös muiden naisten elämään, patriarkaaliset asenteet ja normit ovat pahentaneet myös berberinaisiin kohdistuvaa syrjintää. Berberinaiset ovat joutuneet myös perhepiirissä heihin kohdistuvan alistavan kohtelun ja perinteisten sukupuoliroolien kohteeksi. Nykyään monet näkyvät berberinaisaktivistit kohdistavat toimintansa erityisesti köyhille maaseutualueille, joissa berberinaiset kokevat eniten syrjintää, ulkopuolelle jäämistä, lukutaidottomuutta ja muita oikeudenloukkauksia kuten alaikäisavioliittoja. Monet berberinaiset kohtaavat yhteiskunnallisia esteitä esimerkiksi viranomaisten kanssa asioidessaan. Maaseudulla asuvat berberinaiset ovat usein luku- ja kirjoitustaidottomia ja puhuvat vain berberikieliä. Paikallisviranomaiset eivät kuitenkaan välttämättä puhu paikallisia kieliä, mikä vaikeuttaa tai pahimmillaan estää berberinaisten asioiden hoitamisen viranomaisten kanssa, jolloin he jäävät viranomaispuolustuksen ulkopuolelle. Myös lapset kokevat toisen polven marginalisoitumista. Erityisenä ongelmana mainitaan berberinimien rekisteröimisvaikeus: arabia on edelleen Marokon nimekirjojen virallinen kieli.⁸³

Berberien keskuudessa yleisiä pakko- ja lapsiavioliittoja käsitellään tämän raportin kohdassa 7.

7. Pakko- ja lapsiavioliitot Marokossa: yleisyys, kieltäytymisen seuraukset; tuen ja suojelun saatavuus

Tämän raportin kohdassa 1 mainittujen kansainvälisten yleissopimusten lisäksi Marokko on allekirjoittanut useita avioliittoja sekä naisten ja lasten oikeuksia koskevia kansainvälisiä sopimuksia. Näistä pakkoavioliittoja koskevat YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallinen sopimus (1948), jonka 16 artiklassa todetaan, että avioliittoja ei voi solmia ilman molempien osapuolten täyttä ja selvää suostumusta ja tahdonilmausta; YK:n avioliiton suostumuksellisuutta, avioliittoaikaa ja avioliiton rekisteröimistä koskeva yleissopimus (1964), jonka ensimmäisessä artiklassa määritellään tarkasti avioliiton suostumuksellisuuden vaatimus sekä avioliiton solmimisen olosuhteet ja kansainvälinen siviili- ja poliittisia oikeuksia koskeva yleissopimus (1966), jonka 23 artiklassa toistetaan YK:n ihmisoikeussopimuksen 16 artiklaan sisältyvä määritelmä avioliiton suostumuksellisuudelle. Samana vuonna (1966) solmittu taloudellisia, sosiaalisia ja kulttuurisia oikeuksia koskeva yleissopimus määrää niin ikään avioliiton molempien osapuolten suostumuksellisuudesta (10 artikla). YK:n kaikkinaisen naisten syrjinnän poistamista koskevan

⁸² UN HRC 28.5.2019, s. 1 ja s. 9.

⁸³ Nationalia 21.10.2019.

yleissopimuksen (CEDAW, 1979) 16 artiklassa todetaan, että sopimuksen allekirjoittaneet maat pyrkivät kaikin mahdollisin keinoin ehkäisemään naisiin erityisesti avioliitto- ja perheoikeudellisissa asioissa kohdistuvaa syrjintää ja takaamaan naisille yleisen sukupuolten välisen tasa-arvon perusteella kuuluvat oikeudet solmia avioliitto sekä valita vapaasti puolisonsa ja olla solmimatta avioliittoa ilman selvää ja täyttä suostumustaan. Lisäksi Marokko on mukana kansainvälisessä lasten oikeuksien sopimuksessa (1989), jonka 24 artiklassa todetaan, että sopimuksen allekirjoittaneet maat pyrkivät kaikin käytettävissä olevin, tehokkain ja tarkoituksenmukaisin keinoin kumoamaan lasten terveyttä vahingoittavat epäsuotuisat tavat ja perinteet.⁸⁴

Ranskan maahanmuuttoviranomaisten helmikuussa 2017 julkaiseman selvityksen mukaan Marokon rikoslain 475 artiklassa kriminalisoidaan alaikäiseen kohdistuva "kaappaus", josta rangaistaan 1-5 vuoden vankeudella ja sakolla, jonka suuruus vaihtelee n. 18 ja 46 euron välillä.⁸⁵ 15.9.2011 voimassa olleen rikoslakiversion (ks. tämän raportin lähteissä) 475 artiklan toisessa alakohdassa todettiin, että kun edellä mainittujen olosuhteiden vallitessa siepattu tai kaapattu "avioliittoikäinen alaikäinen tyttö" on solminut avioliiton sieppaajansa kanssa, rikokseen syylistynyt ei voida asettaa syytteeseen ilman sellaisten henkilöiden tekemää valitusta, joilla on oikeus esittää tällainen mitätöintivaatimus eikä häntä voida tuomita teosta ennen kuin avioliitto on virallisesti mitätöity.⁸⁶ Vuonna 2012 Marokkoa ravisutti nuoren tytön itsemurha: 16-vuotias Amina Filali tappoi itsensä jouduttuaan pakkoavioliittoon raiskaajansa kanssa.⁸⁷ Tapauksen aiheuttaman kohun jälkeen 475-2 alakohta poistettiin rikoslaista.⁸⁸

Tietyt Marokon väestöryhmät harjoittavat edelleen ns. perinteistä avioliittokäytäntöä, jossa avioliitto solmitaan tiettyjä Koraanin osia (avauksen suura, *al-fatiha*) toistamalla, ja avioliitto perustuu tähän suulliseen sopimukseen. Perinteinen avioliitto solmitaan kahden todistajan läsnä ollessa, mutta esimerkiksi *adoul*-notaarin läsnäoloa ei vaadita. Tällaiset suulliseen sopimukseen perustuvat perinteiset avioliitot ovat yleisiä maan vuoristoalueilla, joissa lukutaidottomuus on yleistä.⁸⁹ Perinteiset avioliitot eivät ole juridisesti päteviä, joten tällaisin menoin vihityt nuoret naiset, jotka ovat tulleet puolisojensa hylkäämiksi, eivät ole oikeutettuja minkäänlaisiin lainmukaisiin suojelutoimiin, joihin lainmukaisesti solmittu avioliitto oikeuttaisi. Näin ollen naisten suhdetta omiin lapsiinsa ei turvaa mikään laki, eikä heillä ole myöskään oikeutta elatusapuun.⁹⁰ Marokon hallitus on pyrkinyt vähentämään suullisia avioliittoja lisäämällä erityisesti lukutaidottomien yhteisöjen tietoisuutta perinteisiin avioliittoihin liittyvistä riskeistä ja niiden vaikutuksista nuoriin naisiin ja tyttöihin.⁹¹

OFPRA:n vuonna 2017 julkaisemassa selvityksessä viitataan Hicham Houdaïfan kirjoittamaan kirjaan vuodelta 2015, jossa käsitellään tyttöihin ja naisiin Marokon maaseutu- ja vuoristoalueilla (Atlas) sekä tietyissä pienissä kaupungeissa kohdistuvaa väkivaltaa. Kirjoittajan mukaan Marokon vuoristoalueen yhteisöissä elää käsitys, jonka mukaan tyttö, joka ei ole avioitunut 18

⁸⁴ OFPRA 24.2.2017, s. 3; INSAF 16.6.2014, s. 12-14.

⁸⁵ OFPRA 24.2.2017, s. 4; Royaume du Maroc / Ministère de La Justice et des Libertés 15.9.2011 (475 artikla).

⁸⁶ OFPRA 24.2.2017, s.5; Royaume du Maroc / Ministère de La Justice et des Libertés 15.9.2011 (475-2 artikla).

⁸⁷ Ks. esim. openDemocracy 4.12.2012: <https://www.opendemocracy.net/en/5050/forced-marriage-to-rapists-death-of-amina-el-filali/> (käyty 30.3.2022).

⁸⁸ OFPRA 24.2.2017, s. 5.

⁸⁹ OFPRA 24.2.2017, s. 5; France 24 20.2.2009.

⁹⁰ Femmes du Maroc [päivämätön]; OFPRA 24.2.2017, s. 5.

⁹¹ France 24 20.2.2009.

ikävuoteen mennessä, on "menetetty tapaus", ja näissä kylissä nuorten naisten ja tyttöjen vanhemmat sekä paikalliset oikeus- ja hallintoviranomaiset jatkavat 13-14-vuotiaiden tyttöjen naittamista perinteisin menoin tai perheiden välisten sopimusten perusteella. Tytöt pakotetaan naimisiin ja muuttamaan puolisojensa perheiden luo, missä alaikäiset tytöt joutuvat hyväksikäytön, pakkotyön ja seksuaalisen väkivallan uhreiksi.⁹²

UNICEFin joulukuussa 2014 julkaiseman tutkimuksen mukaan Marokon syrjäseuduilla ja esimerkiksi Azilalin provinssissa Marokon keskustassa Atlasvuorilla sijaitsevista pikkukylästä ei tunneta Marokon perhelakia ja muuta lainsäädäntöä, ja suurin osa avioliitoista perustuu suulliseen sopimukseen, ts. al-fatihan lausumiseen eikä avioliittoja rekisteröidä kirjallisesti. Suurin osa alueella solmituista perinteisistä avioliitoista on samalla alaikäisavioliittoja, sillä nesoimitaan yleensä selvästi vanhemman miehen ja alle 18-vuotiaiden tyttöjen välillä; joskus tytöt ovat vain 7- tai 8-vuotiaita. Nuoria tyttöjä naitetaan myös ns. kollektiivisissa joukkohäissä, jossa tietty heimo naittaa samassa seremoniassa kaikki yhteisönsä nuoret tytöt.⁹³

Kuten tämän raportin aikaisemmissa kohdissa todetaan, lapsi- ja pakkoavioliittoja esiintyy Marokossa edelleen, ja alaikäisavioliitto on mahdollinen lapsen vanhempien hakemalla erillisellä oikeuspäätöksellä.⁹⁴ Koska avioliiton ulkopuoliset sukupuolisuhteet on kriminalisoitu rikoslilla, erityisesti maaseudulla asuvat perheet pyrkivät naittamaan alaikäisiä tyttäriään säilyttääkseen näiden seksuaalisen koskemattomuuden ennen avioliittoa. Myös taloudellinen epävarmuus, matala koulutustaso ja avioliiton ulkopuolella syntyviin lapsiin liittyvä sosiaalinen häpeä ajaa perheitä naittamaan alaikäisiä tyttäriään.⁹⁵ Alaikäisavioliitoista löytyy vain vähän rekisteröityä tietoa, mutta esimerkiksi kansallisen CNDH-ihmisoikeusviraston heinäkuussa 2015 julkaiseman raportin mukaan tuomioistuimet myönsivät alaikäisavioliiton mahdollistavia erikoislupia lähes kaikissa tapauksissa: 99,4 %:ssa tapauksista poikkeuslupa myönnettiin.⁹⁶ Poikkeuslupa myönnettiin 92 %:ssa hakemuksista, joiden kohteena oleva tyttö oli alle 14-vuotias.⁹⁷ Marokon oikeusministeriön mukaan käytäntöä esiintyy mm. tilanteissa, joissa nuori tyttö on joutunut raiskauksen uhriksi. CNDH:n mukaan vuonna 2018 Marokossa rekisteröitiin yli 40 000 perinteisin menoin suoritettua pakkoavioliittoa; tällaisten avioliittojen osapuolissa on myös alaikäisiä tyttöjä. Ihmisoikeusjärjestöjen mukaan lapsiavioliittojen määrä on saavuttanut hälyttävät mittasuhteet, ja esimerkiksi Haut Atlas -alueella tytöistä jopa 83 % on joutunut pakkoavioliiton uhriksi. Vaikka vuoden 2004 lapsiavioliitot kieltävää lakiuudistusta on pidetty edistysaskeleena, kulttuuriset tavat ja perinteet muuttuvat marokkolaisten naisasia-aktivistien mukaan hitaasti.⁹⁸

Käytettävissä olevista lähteistä löytyi vain vähän tietoa pakkoavioliittojen tarkoista lukumääristä. Vuonna 2016 julkaistun tutkimusartikkelin mukaan vuonna 2009 alaikäisavioliittoja solmittiin yli 47 000, ja sen jälkeen niiden määrä on lisääntynyt vuosi vuodelta: vuonna 2011 kaikista Marokossa virallisesti solmituista avioliitoista 12 % oli alaikäis- tai lapsiavioliittoja.⁹⁹ Vuonna 2013 julkaistun tutkimusartikkelin mukaan Marokossa solmittujen alaikäisavioliittojen määrä nousi selkeästi vuosien 2007-2010 välillä (33 596 – 41 098 alaikäisavioliittoa), ja vuosien

⁹² OPFRA 24.2.2017, s. 6. Alkuperäinen lähde (Houdaïfa, Hicham 8.2.2015) ei saatavilla.

⁹³ UNICEF 12/2014, s. 29. Ks. myös OPFRA 24.2.2017, s. 6.

⁹⁴ HRW 13.1.2022.

⁹⁵ OECD / SIGI 2019.

⁹⁶ CNDH 7/2015, s. 2.

⁹⁷ Naqrachi 8/2016, s. 219. Lähteessä ei kerrota, minä vuonna tämä arvio on esitetty, mutta tutkimuksen muun ajallisen kontekstin perusteella kyseessä on 2010-luvun alku.

⁹⁸ Radio-Canada 30.10.2019.

⁹⁹ Naqrachi 8/2016, s. 219.

2009 ja 2010 välillä lapsiavioliittojen määrä nousi 23,59 %. Tuolloin tuomarikunta hyväksyi yli 90 % alaikäisavioliiton mahdollistavista erityislupahakemuksista. Tutkimusartikkelin mukaan pakkoavioliittojen määrää on vaikea arvioida, sillä sen uhreja yhdistää vaikenemisen kulttuuri. Pakkoavioliitot tapahtuvat yleensä yksityisen piirissä ja niihin liittyvät ongelmat ovat selvästi aliraportoituja. Lapsiavioliitoista on sen sijaan saatavilla jonkin verran tarkempaa määrällistä tietoa. Tutkimuksen mukaan lapsi- ja pakkoavioliittoihin vaikuttavia sosiopoliittisia tekijöitä ovat mm. kuilu lainsäädännön ja arjen sosiaalisen normiston välillä sekä suoranainen vastustus; yleinen patriarkaalinen ilmapiiri ja kulttuuriset käytännöt; koulutuksen puute, lainsäädännön heikko tuntemus sekä erilaiset taloudelliset vaikuttimet. Lapsi- ja pakkoavioliitoista päättävät yleensä tyttöjen vanhemmat tai laajennetun perheen jäsenet.¹⁰⁰ 15.10.2021 marokkolaisella bladi.net-uutissivustolla julkaistussa uutisessa kerrotaan, että 32 % marokkolaisista naisista (ml. naimisissa olevat ja eronneet sekä leskinaiset) on joutunut lapsiavioliiton uhriksi. Marokkolaisen yhteiskunnan modernisoitumisesta huolimatta alaikäisavioliittoja tapahtuu sekä kaupunki- että maaseutualueilla. 41 % näistä avioliitoista on solmittu maaseudulla ja 26,3 % kaupungeissa.¹⁰¹ Vuonna 2018 lakia kiertäviä oikeuspäätöksiä annettiin yli 25 000 alaikäisavioliittohakemukseen. Huomionarvoista on, että 99 % alle 18-vuoden ikäisenä erikoisluvalla avioituvista henkilöistä on tyttöjä.¹⁰² 2019 Marokon tuomioistuimet raportoivat ottaneensa vastaan 27 623 alaikäisavioliittoa koskevaa hakemusta. Näiden lukujen ei uskota kertovan koko totuutta, sillä Marokossa solmitaan runsaasti virallisen oikeusjärjestelmän ohittavia perinteisiä avioliittoja.¹⁰³ Le Monde -lehden artikkelin mukaan vuonna 2020 lainsäädännön kiertäviä hakemuksia jätettiin lähes 20 000, joissa myöntävä päätös annettiin yli 13 000 hakemukseen.¹⁰⁴

Lapsiavioliittojen vastaiseen työhön erikoistuneen *Girls Not Brides* -järjestön mukaan virallisten tietojen mukaan 1 % alle 15-vuotiaista marokkolaistytöistä on solminut avioliiton; alle 18-vuotiaista tytöistä 14 %. Marokkoa koskevan tietosivun mukaan Marokon oikeusministeri ilmoitti alkuvuodesta 2020, että vuoden 2019 aikana oli jätetty yhteensä 32 000 lapsiavioliittoa koskevaa poikkeuslupahakemusta, joista 81 % oli hyväksytty. UN Women -järjestön mukaan lapsiavioliittoja rekisteröidään erityisesti seuraavissa kaupungeissa: Azrou, Midelt, Beni Mellal, Marrakesh, Azilal ja Casablanca. UNICEFin mukaan alle 18-vuotiaan tytön riski joutua pakkoavioliiton uhriksi on huomattavasti pienempi kuin vielä 1900-luvun loppupuolella, mutta toisaalta viralliset tilastot eivät kerro luotettavasti lapsiavioliittojen todellisesta määrästä. Tietosivun mukaan syyt lapsiavioliittojen yleisyyteen Marokossa ovat moninaiset, ja taustalla vaikuttavat mm. tyttöjen ja perheiden matala koulutustaso, yleinen köyhyysaste, perinteiset ja äärimmäisen konservatiiviset perhearvot ja sukupuolienormit, pelko avioliittoa edeltävistä seksisuhteista, haitalliset perinteet ja traditiot kuten suulliseen sopimukseen (*al fatiha*) perustuva tapa-avioliitto, yleinen tyttöihin kohdistuva väkivalta, perheen kunniaan liittyvät kysymykset, uskonto ja islamiin liittyvät uskomukset sekä perheisiin kohdistuva sosiaalinen paine. *Girls Not Brides* -järjestöllä on viisi yhteistyökumppania Marokossa: *Project Soar*, *Droit et Justice*, *Initiatives pour la Protection des Droits des Femmes*, *The Hillary Rodham Clinton Centre for Women's Empowerment*, *Al Akhawayn University (HCC)* ja *Fondation Ytto pour l'hébergement et la réhabilitation des femmes victimes de violence*.¹⁰⁵

Amnesty Internationalin vuotta 2021 käsittelevässä ihmisoikeusraportissa todetaan, että toukokuussa 2021 Marokon oikeusministeri kertoi julkisesti, että lapsiavioliittojen määrä oli

¹⁰⁰ Sabbe & al. 2013.

¹⁰¹ bladi.net 15.10.2021.

¹⁰² Franceinfo 12.4.2019.

¹⁰³ bladi.net 14.4.2021.

¹⁰⁴ Le Monde 7.3.2022.

¹⁰⁵ *Girls Not Brides* [päiväämätön].

vähentynyt vuoden 2019 jälkeen. UN Women -järjestö kiisti tiedon todeten, että hallituksen viralliset tilastot eivät pidä sisällään lapsiin kohdistuvia perinteisin menoin solmittuja pakkoavioliittoja, eikä niissä huomioida COVID-19 -pandemian vaikutusta ihmisten yleiseen liikkumiseen ja julkishallinnollisten palveluiden käyttämiseen.¹⁰⁶

Pakko- ja lapsiavioliittojen vastaiseen toimintaan on erikoistunut mm. marokkolainen Fondation Ytto -ihmisoikeusjärjestö.¹⁰⁷ Le Monde -lehdessä 7.3.2022 julkaistun artikkelin mukaan Ytto -järjestö on matkustanut helmikuun 2022 puolivälistä asti ympäri Souss Massan berberialuetta ja tavannut kyläläisiä ja paikallisen kansalaisyhteiskunnan edustajia. Seuraavan "karavaanin" ajankohdaksi on suunniteltu 15.7.2022. Saattueeseen kuuluvat vapaaehtoiset pyrkivät jakamaan tietoa paikallisväestölle pakkoavioliittoihin liittyvistä juridisista, lääketieteellisistä ja sosiaalisista ongelmista. Pakkoavioliittojen vastaisessa työssä tyttöjen ja naisten koulutusasteen ja itsenäisen päätöksenteon vahvistaminen on ensisijaisessa asemassa: esimerkiksi Souss Massan berberialueella 44 % naisista on lukutaidottomia eikä kaikissa alueen kylissä ole koulua.¹⁰⁸

Vuonna 2015 julkaistun tutkimusartikkelin (Sabbe & al. 2015) mukaan vuoden 2004 perhelain voimaantulosta huolimatta alaikäisten tyttöjen pakottaminen avioliittoihin on lisääntynyt lain voimaantulon jälkeen. Suurin uhka tyttöihin kohdistuu ns. vanhemman sukupolven taholta, ja siksi olisi tärkeää keskittää vaikutus- ja tiedotustyö tähän sukupolveen suorien interventioiden sijaan. Naisasia-aktivistien ja sosiaalityöntekijöiden sijaan vaikutusvaltaisilla sukulaisilla ja perhetuttavilla on ulkopuolisia toimijoita suurempi vaikutus lapsen vanhempiin. Tutkimukseen haastatettujen henkilöiden mukaan perhelakiin tulisi lisätä säännös, jonka mukaan vain tuleva aviopari voisi olla läsnä avioliittosopimuksen allekirjoitustilaisuudessa, mikä vähentäisi perheenjäsenten taholta tulevaa painostusta.¹⁰⁹

Norjan maahanmuuttoviranomaisten maatietopalvelun (Landinfo) huhtikuussa 2017 julkaiseman selvityksen mukaan Marokon hallituksen ensisijainen strategia pakko- ja lapsiavioliittojen ehkäisemiseksi on lisätä ja parantaa tyttöjen koulunkäyntimahdollisuuksia ja -astetta. Koulunkäyntiin liittyvä motiivi on kaksitasoinen: koulutus vähentää alaikäis- ja pakkoavioliittojen todennäköisyyttä, sillä koulutusta saaneet nuoret naiset ovat tietoisempia oikeuksistaan. Lisäksi tuomarit ovat haluttomampia myöntämään alaikäisavioliiton mahdollistavia poikkeuslupia, kun sen kohteeksi joutuva tyttö käy koulua. Landinfon mukaan Marokon hallitus on edistynyt tällä osa-alueella paljon, ja maassa on olemassa avustushjelmia (ns. *Taysir*-ohjelma), joiden tavoitteena on auttaa vähävaraisia ja muuten haavoittuvassa asemassa olevia perheitä pitämään lapsensa ja erityisesti tytöt koulussa. Landinfon mukaan vuonna 2017 ei ollut olemassa nimenomaan pakkoavioliiton uhrien auttamiseen keskittyvää valtiollista toimijaa; Marokon hallitus ylläpitää kuitenkin ns. sosiaalisia keskuksia (*établissements de protection sociale*), joiden toimiala on laajempi. Maan eri osissa on tällaisia keskuksia, mutta niiden toiminta ei ole erityisen korkeatasoista, ja toisaalta niiden palveluiden piiriin hakeudutaan yleensä vain äärimmäisissä hätätilanteissa. Sen sijaan Marokossa on aktiivinen järjestökenttä, ja maassa toimiikin lukuisia naisten oikeuksiin keskittyneitä järjestöjä, mm. sellaisia, joilta pakkoavioliiton uhreiksi joutuneet naiset voivat hakea apua ja tukea avioliitosta pois pääsemiseen. Marokossa on vain harvoja yksityisten toimijoiden ylläpitämiä turvakoteja, mutta monet naisasiajärjestöt ylläpitävät päiväkeskuksia, joissa tarjotaan lainopillista

¹⁰⁶ Amnesty International 29.3.2022.

¹⁰⁷ Radio-Canada 30.10.2019; Le Monde 7.3.2022.

¹⁰⁸ Le Monde 7.3.2022.

¹⁰⁹ Sabbe & al. 2015.

neuvontaa, psykososiaalista tukea, lastenhoitoapua sekä naisten itsenäistymistä tukevaa tulonhankintaopastusta ja koulutusta. Tällaisten päiväkeskusten määrä ja niiden tarjoamat palvelut vaihtelevat maantieteellisesti, mutta Landinfon vuonna 2011 suorittaman tiedonhankintamatkan mukaan naisasiajärjestöjä oli kaikilla Marokon alueilla.¹¹⁰ Lisätietoa tämäntyyppisistä toimijoista tämän raportin kohdassa 8.

8. Yksin elävien ja turvaverkottomien naisten asema Marokossa; oikeudenloukkaukset

8.1 Yksin elävistä naisista yleisesti

Käytettävissä olevien lähteiden mukaan erityisesti nuoret naimattomat naiset joutuvat monenlaisten oikeudenloukkausten ja erityisesti muun yhteiskunnan taholta tulevan syrjinnän kohteeksi. L'Observateur -verkkolehdestä 20.4.2021 julkaistun, naimattomiin naisiin Marokossa kohdistuvaa syrjintää ja kaltoinkohtelua käsittelevän artikkelin mukaan yksin elävien naimattomien naisten on vaikea löytää asuntoa ja ylipäätään elää yksin marokkolaisessa yhteiskunnassa. Artikkelissa haastatellun toimittajanaisen mukaan naimattomiin naisiin kohdistuu henkistä väkivaltaa ja stigmatisointia sekä suoranaisia väkivallantekoja. Haastateltu nuori toimittajanainen oli hankkinut jaetun asunnon Rabatista, minkä jälkeen hän kuvaa elämänsä muuttuneen painajaiseksi. Naapurusto oli suhtautunut häneen äärimmäisen torjuvasti ja suorastaan hyökkäävästi, ja hän oli joutunut erilaisen häirinnän, sabotaaasin, ahdistelun ja muun negatiivisen huomion kohteeksi. Nainen kertoo elävänsä asuintoverinsa kanssa jatkuvassa pelossa ja epävarmuudessa, ja naapurit ovat yrittäneet kaikin keinoin tehdä naisten elämästä vaikeaa. Suulliset solvaukset ja henkinen väkivalta on jatkuvaa, ja naapurit olivat hyökänneet naisten omaisuuden kimppuun ja tuhonneet sitä, minkä haastateltu nainen oli ehtinyt myös kuvata. Myös toiselle artikkelissa haastatellulle nuorelle virkanaiselle välittäjä oli jo asunnon etsintävaiheessa tehnyt selväksi, ettei naimattomia naisia toivoteta tervetulleeksi useimpiin naapurustoihin. Artikkelin mukaan monen nuoren naisen elämä on tehty niin mahdottomaksi, että he ovat masentuneet tai joutuneet muuttamaan pois vihamielisestä ympäristöstä. Artikkelissa haastatellun marokkolaisen sosiologin mukaan naimaton nainen aiheuttaa ympäristössään ahdistusta. Mikäli nainen osoittaa itsenäisyyden merkkejä, hänen olemassaolonsa koetaan uhkaavan koko yhteiskuntaa, mikä kertoo naisen rooliin ja "paikkaan" liittyvistä konservatiivisista asenteista ja ennakkoluuloista. Asiantuntijan mukaan marokkolainen yhteiskunta on joistakin positiivisista kehityssignaaleista huolimatta edelleen vahvasti konservatiivinen ja nojaa perinteiseen arvomaailmaan, jonka mukaan "nainen, joka ajaa autoa, asuu yksin, pukeutuu vapaamielisesti tai käy ulkona öisin..." on uhka yhteiskuntajärjestykselle, ja kaikki nämä ilmiöt aiheuttavat pahennusta ja paheksuntaa ympäristössä. Haastatellun tutkijan mukaan patriarkaalinen yhteiskunta ei tunnu hyväksyvän naisten emansipaatiota.¹¹¹

Marokkolaisella Yabiladi-uutissivustolla 21.1.2022 julkaistun uutisen mukaan ilman holhoojaa matkustaneelle nuorelle marokkolaisnaiselle ei myönnetty viisumia tämän yrittäessä matkustaa Arabiemiraatteihin. Nainen oli matkalla Intiaan miespuolisten ystäviensä kanssa, ja matka edellytti yhden yön välilaskua Dubaissa. Miespuolisille matkustajille oli myönnetty viisumi ongelmitta, mutta alle 30-vuotias naimaton ja ilman holhoojaa matkustava nainen leimattiin prostituoiduksi eikä hänelle myönnetty viisumia. Vasta kun naisen miespuolinen ystävä oli ilmoittanut tämän olevan hänen yrityksensä työntekijä, nainen oli saanut yhden välilaskun

¹¹⁰ Landinfo 21.4.2017, s. 28-29.

¹¹¹ L'Observateur 20.4.2021.

oikeuttavan viisumin meno- ja paluumatkalleen Mumbaihin. Uutisen mukaan siinä kuvattu tapaus on vain yksi esimerkki arabimaissa yleisestä naisiin kohdistuvan syrjinnän muodosta, ja kertoo naisiin kohdistuvasta kontrollista.¹¹²

Myös tämän raportin kohdassa 1 mainitaan tapaus, jossa ilman miespuolisia saattajia liikkeellä olleita naisia ei päästetty marrakechilaiseen hotelliin.¹¹³ Marokkolaiset uutistoimistot ovat julkaisseet myös muita uutisia, joissa naimattomilta naisilta on estetty pääsy palveluihin. 4.10.2021 uutisoitiin paikallisen tennisklubin kieltäneen ottamasta jäseniksi kahta naimatonta sisarusta maan pääkaupungissa Rabatissa. Marokon lainsäädäntö ei mahdollista tällaista syrjintää, ja kyseessä onkin ilmeinen syrjintärikos, josta olisi mahdollista saada jopa kahden vuoden vankeusrangaistus ja sakkoja. Médias24-sivustolla haastatellun asianajajan mukaan naimattomiin naisiin kohdistuvaa syrjintää palveluiden ja kuluttajatuotteiden kaupassa tapahtuu silti säännöllisesti. Marokon kuluttajansuojalain mukaan tuotteen tai palvelun myyjällä tulee olla perusteltu lainmukainen syy kieltäytyä tarjoamasta palvelua tai luovuttamasta tuotetta tietylle ostajalle, eikä siviilisäätö tai sukupuoli ole tällainen lainmukainen peruste.¹¹⁴

8.2 Yksinhuoltajaäitien ja avioliiton ulkopuolella syntyneiden lasten asema

Yksinhuoltajaäidit kohtaavat Marokossa erityisen paljon sosiaalista syrjintää, halveksintaa ja kaltoinkohtelua.¹¹⁵ 2.10.2019 Euro-Mediterranean Women's Foundation -säätiön sivulla julkaistun videon mukaan Marokossa syntyy vuosittain yli 30 000 avioliiton ulkopuolista lasta. Videolla esitetään neljä erilaista naisiin ja tyttöihin kohdistuvan syrjinnän muotoa. Esimerkkitapauksen tytön biologinen isä on todennettu DNA-testillä, mutta lapsi ei silti saa isänsä sukunimeä eikä isä osallistu lapsen elatukseen taloudellisesti. Tytär ei myöskään voi koskaan periä isänsä omaisuutta. Monesti avioliiton ulkopuolella alkunsa saaneen lapsen äiti joutuu lisäksi syytteeseen rikoslain 490 artiklan rikkomisesta, kun taas miesten on helpompaa paeta rikosoikeudellista vastuuta. Koska abortti on Marokon lainsäädännön mukaan rikos, raskautta ei myöskään voi keskeyttää laillisesti, ja lapsen huolto ja elatus jää täysin naisen vastuulle. Videolla todetaan, että Marokon kansallinen lainsäädäntö on ristiriidassa paitsi maan oman perustuslain, myös Marokon ratifioimien kansainvälisten sopimusten kanssa. Monet yksinhuoltajaäitien lapset jäävät mm. työnantajan sairausvakuutuksen sekä valtakunnallisen Ramed-sairausvakuutuksen ulkopuolelle, koska naimattomalla yksinhuoltajaäidillä ei yleensä ole mahdollisuutta viralliseen asuntoon, joka on sairausvakuutuksen ehtona. Marokossa on olemassa kuukausittaiseen avustukseen perustuva rahasto yksin lapsiaan kasvattaville naisille, mutta se on tarkoitettu vain leskille.¹¹⁶ Monet marokkolaiset yksinhuoltajaäidit ja muut eri tavoin yhteiskunnan ulkopuolelle jääneet naiset asettuvat suuriin kaupunkeihin kuten Casablancaan ja sen työläiskaupunginosiin, mutta elämä sosiaalisesti stigmatisoituna ei ole helppoa.¹¹⁷ Sveitsin maahanmuuttoviranomaisten (SEM / Staatssekretariat für Migration) 24.12.2015 julkaisemassa raportissa¹¹⁸ haastatellun

¹¹² Yabiladi 21.1.2022.

¹¹³ Ks. esim. HRW 13.1.2022; bladi.net 29.12.2021.

¹¹⁴ Médias24 4.10.2021.

¹¹⁵ La Libre 15.8.2018.

¹¹⁶ Euro-Mediterranean Women's Foundation 2.10.2019.

¹¹⁷ Euro-Mediterranean Women's Foundation 2.10.2019; Femmes Plurielles 7.12.2021.

¹¹⁸ SEM on julkaissut marraskuun 2015 ja helmikuun 2016 välisellä ajanjaksolla kolmiosaisen saksankielisen naisten asemaa käsittelevän raporttisarjan, joista I osa käsittelee Marokon vuonna 2004 uudistettua perhelakia, avioliittoa, sen vaikutuksia sekä avioeroa. Osa II käsittelee yksinhuoltajaäitien asemaa marokkolaisessa yhteiskunnassa. Osa III käsittelee

sosiaalieteilijän mukaan vain maan suuremmissa kaupungeissa on institutionalisoituneita tukirakenteita, joiden tavoitteena on tukea yksinäisiä äitejä ja raskaana olevia naisia.¹¹⁹

Marokossa on paikallisia ja kansallisella tasolla toimivia kansalais- ja ihmisoikeusjärjestöjä, jotka tukevat haavoittuvassa olevia naisia kuten nuoria yksinhuoltajaäitejä, leskinaisia, väkivallan uhreja ja eronneita naisia. Esimerkiksi Casablancassa toimii *Action Femmes des Associations des Quartiers du grand Casablanca* (AFAW), joka tukee ja edistää työlaikaupunginosien naisten emansipaatiota, työnsaantia ja ylipäättään oikeudenmukaisempaa kohtelua yhteiskunnassa.¹²⁰ Monet maaseutualueilla raskaaksi tulevat naimattomat naiset joutuvat lähtemään perheensä kodista ja muuttamaan suurempaan kaupunkiin kuten Casablancaan tai alueelliseen keskukseen. Kaupungeissa tukipalvelut ovat paremmat ja naisilla suuremmat mahdollisuudet elää anonyymeinä. Sveitsin maahanmuuttoviranomaisten raportissa vuodelta 2015 luetellaan eri kaupungeissa tuolloin toimineita, naimattomia naisia ja yksinhuoltajaäitejä tukevia järjestöjä seuraavasti (suluissa kyseisen järjestön toiminnan kohde/toimiala)¹²¹:

- Agadir¹²²: *Association Oum El Banine* (naimattomat yksinhuoltajaäidit ja heidän lapsensa). Järjestö pyrkii estämään lasten heitteillejättöä. Psykososiaalisen tuen lisäksi järjestö tarjoaa neuvontaa ja majoitusta 6-7 äidille ja näiden lapsille kerrallaan. Majoituspalvelua on tarjolla kolmen kuukauden ajaksi. Järjestö tukee naisia myös työn- ja asunnonetsinnässä sekä hallinnollisten asioiden hoitamisessa yms. Järjestö ylläpitää myös 25 lapsen päiväkotia vastasyntyneille.
- Beni Mellal: *Association INSAT* (perheväkivallan uhrin ja naimattomat yksinhuoltajaäidit). Järjestö tarjoaa psykologista tukea ja terveys- ja lakineuvontaa esim. lasten rekisteröinnin ja isyysvaatimusten tekemisessä. INSAT tarjoaa myös majoituspalveluita ja taloudellista tukea tietyissä erityistilanteissa. Järjestön toiminta on ollut katkolla vuonna 2014 sisäisten johtajuusristiriitojen vuoksi, ja vuoden 2015 lopussa oli epäselvää, oliko järjestö vielä toiminnassa.
- Casablanca¹²³: *Association Solidarité Féminine* (ASF; yksi ensimmäisistä yksinhuoltajaäitien ja heidän lastensa oikeuksia puolustamaan perustetuista järjestöistä Marokossa). ASF on perustettu jo vuonna 1985, ja se on ainoa Marokossa toimiva naisasiajärjestö, joka tarjoaa yksinhuoltajaäideille monivuotista koulutusta ja asumispalveluita. Muut järjestöt ovat keskittyneet synnytyksen jälkeiseen intensiiviseen tukeen ja lyhytaikaisiin asumispalveluihin, mutta käytännössä varhaislapsivaiheen jälkeen tarjolla on lähinnä tuki- ja neuvontapalveluita sekä joissain tapauksissa koulutukseen liittyvää tukea. ASF:llä on koulutuspaikkoja useissa Casablancassa sijaitsevilla oppilaitoksissa, joissa naiset voivat suorittaa 2-3-vuotisen ammattitutkinnon.

perhe- ja lähisuhdeväkivaltaa. Raporteissa on käytetty rinnakkain sekä julkisia lähteitä että suullisia, osin anonyymejä haastattelulähteitä, joita on haastateltu mm. tiedonhankintamatoilla Marokossa sekä esim. puhelimitse. Koska Marokon lainsäädäntö on uudistunut jossain määrin vuoden 2018 naisiin kohdistuvaa väkivaltaa estävän lain voimaantulon jälkeen, SEM:in raporttien ajallinen konteksti on huomioitu tässä. Koska raportin kaikki lähteet eivät ole saatavilla tai ovat anonyymejä, tässä katsauksessa on viitattu alkuperäisten lähteiden sijaan suoraan kulloiseenkin SEM:in raporttiin.

¹¹⁹ SEM 24.12.2015, s. 16.

¹²⁰ Femmes Plurielles 7.12.2021.

¹²¹ Marokon väkiluvuksi arvioidaan hieman alle tai yli 37 miljoonaa (ks. esim. CIA World Factbook 17.3.2022; Worldometer 6.4.2022).

¹²² Agadirin väkiluku on n. 960 000 (CIA World Factbook 17.3.2022).

¹²³ Casablancan väkiluku on n. 3 840 000; maan pääkaupungissa Rabatissa on n. 1 932 000 asukasta (CIA World Factbook 17.3.2022).

Tänä aikana järjestö huolehtii naisten ja heidän lastensa majoituksesta ja lasten päivähoitosta.

- Casablanca: *Association Basma* (osa laajempaa *Ligue Marocaine pour la Protection de l'Enfance* / LMPE -lastensuojeluun keskittyvää verkostoa). Järjestö tarjoaa majoitusta 39 naiselle, jotka voivat hakeutua asumispalveluiden piiriin 5. raskauskuukaudesta alkaen. Järjestö tukee naisia lasten rekisteröinti- ja rokotusasioissa sekä päiväkotipaikkojen hankkimisessa. LMPE kustantaa päiväkotimaksut.
- Casablanca: *Congrégation des Soeurs de la Charité* (naimattomat raskaana olevat ja synnyttäneet yksinhuoltajaäidit lapsineen). Järjestöllä on toimipiste myös Tangerissa. Se tarjoaa naimattomille odottajille majoituspalveluita 6. raskauskuukaudesta alkaen; naiset voivat hyödyntää asumispalveluita kolmen kuukauden ajan. Järjestö tukee naisia synnytyksessä, perheiden uudelleen yhdistämisessä, työsaannissa ja -etsinnässä. Järjestö ylläpitää myös päiväkoteja Casablancassa ja Tangerissa.
- Casablanca: *Institution Nationale de Solidarité avec les Femmes en Détresse (Insaf)*; (naimattomat yksinhuoltajaäidit ja heidän lapsensa sekä alaikäiset kotiapulaiset, *petites bonnes*). Järjestö pyrkii estämään lasten heitteillejättöä. Järjestöllä on tiiviit suhteet paikallisiin synnytyssairaaloihin. Synnytystuen lisäksi järjestön työntekijät tukevat naisia mm. viranomaiskontakteissa. Järjestön toimitiloissa on majoituspaikkoja, jassilla on myös ulkopuolisia asumisyksiköitä. Naiset voivat hyödyntää asumispalveluita 6-9 kk:n ajan. Insaf tarjoaa lisäksi lyhyitä koulutusjaksoja ja auttaa naisia työnhaussa.
- Casablanca: *Samusocial(e) Casablanca* (syrjäytyneet ja asunnottomat henkilöt). Järjestö tarjoaa lyhytaikaista hätämajoitusta ja ohjausta muiden tukipalveluiden pariin. Casablancassa järjestöllä oli vuonna 2015 32-paikkainen asuntola, jonka vuoteista 16 oli varattu naisille (joko lapsineen tai ilman).
- Casablanca: *SOS Village des Enfants* (osa maailmanlaajuista SOS-lapsikylähanketta). Järjestö ei keskity ensisijaisesti yksinhuoltajaäiteihin vaan laajemmin lasten oikeuksien puolustamiseen ja kasvurauhan turvaamiseen. Ohjelman puitteissa autetaan vaikeassa tilanteessa olevia yksinhuoltajavanhempia. Noin puolessa tapauksista apua tarvitseva vanhempi on yksinhuoltajaäiti.
- Marrakech¹²⁴: *Ligue marocaine pour la protection de l'enfance* (LMPE; orpolapset ja vastasyntyneet). Verkostolla on toimipisteitä useissa Marokon eri kaupungeissa, ja sen toiminnan keskiössä ovat vastasyntyneet ja taaperoikäiset lapset n. viiteen ikävuoteen asti sekä lapset, jotka ovat menettäneet vähintään yhden vanhemmistaan. Marrakechissa järjestöllä on yleisluontoisempi toimintaohjelma, joka huomioi lasten lisäksi myös naimattomat raskaana olevat naiset. LMPE tarjoaa naisille neuvontaa ja muuta apua ja tukea.
- Marrakech: *Association WIDAD pour la femme et l'enfant* (perheväkivallan uhrin ja yksinhuoltajaäidit). Järjestö tarjoaa naisille tukea ja neuvontaa hätätilanteissa, pyrkii auttamaan äitejä näiden integroitumisessa yhteiskuntaan sekä tarjoaa heille majoituspalveluita.
- Oujda: *Association Ain Ghazal* (haavoittuvassa olevat naiset ja tasa-arvotyö). Järjestö tarjoaa perhe- ja lähisuhdeväkivallan uhreille juridista ja psykososiaalista tukea sekä majoituspalvelua naisille, päivähoitopaikkoja heidän lapsilleen sekä apua työnhaussa. Ain Ghazal huolehtii myös naimattomista naisista ja heidän lapsistaan.
- Tanger¹²⁵: *100 % Mamans* (naimattomat raskaana olevat naiset sekä yksinhuoltajaäidit lapsineen). Järjestö tarjoaa n. kymmenelle raskaana olevalle naiselle muutaman kuukauden tilapäismajoitusta sekä päivähoitoa alle 5-vuotiaille yksinhuoltajaäitien

¹²⁴ Marrakechin väkiluku on n. 1 277 000 (CIA World Factbook 17.3.2022).

¹²⁵ Tangerin väkiluku on n. 1 238 000 (CIA World Factbook 17.3.2022).

lapsille. Naisille on tarjolla myös terveyshuoltopalveluihin liittyvää sekä oikeudellista neuvontaa. Järjestö pyrkii tukemaan naisia myös työmarkkinoilla ja työnhaussa sekä tarjoaa ammatillista koulutusta n. kymmenelle naiselle kerrallaan.

- Tanger: *Congrégation des Soeurs de la Charité* (ks. aiemmin tässä raportissa).¹²⁶

Sveitsin maahanmuuttoviranomaisten (SEM) joulukuussa 2015 julkaiseman selvityksen mukaan marokkolaista yhteiskuntaa leimaavien perustavanlaatuisten moraalikäsitteiden ja lainsäädännön mukaan naisten ja miesten välinen seksuaalinen kanssakäyminen on sallittua vain avioliitossa. Islamilaisen oikeuskäsityksen mukaan avioliiton ulkopuoliset seksuaaliset suhteet katsotaan aviorikoksiksi (*Zinā*). Koraanin mukaan *Zinā* kuuluu *Hadd*- (mon. *Hudud*) rikoksiin. *Hadd/Hudud* tarkoittaa rangaistuksia rikoksista, jotka kohdistuvat uskontoa ja Jumalaa vastaan. Näin ollen myös aviorikoksesta tulee rangaista. Islamilaisen lainsäädännön mukaan henkilölle voidaan langettaa tuomio aviorikoksesta, mikäli hän tunnustaa syyllisyytensä tuomarin edessä, tai seksuaalisesta kanssakäymisestä on neljän todistajan lausunto. Islamilainen moraal- ja oikeuskäsitys katsoo säätelämättömien, avioliiton ulkopuolella tapahtuvien seksuaalisuhteiden vaarantavan yhteiskunnallisen rauhan ja harmonian, ja *Zinān* katsotaan aiheuttavan epäjärjestyä, joten islamilainen laki määrää sen rangaistavaksi teoksi, jottei yhteiskuntarauha järkkyisi. Aviorikokseen eli käytännössä kaikki avioliiton ulkopuoliseen seksuaaliseen kanssakäymiseen syylistyneet henkilöt voivat välttyä rangaistukselta solmimalla avioliiton, sillä avioliitto palauttaa Koraanin mukaan jälleen julkisen rauhan ja yhteiskunnan tasapainon. Avioliiton ulkopuolella syntynyt lapsi katsotaan vain äitinsä perilliseksi, ja hän saa myös äitinsä uskonnon. Mikäli lapsen biologinen isä tunnustaa isyyden, lapsi saa islamilaisen oikeuskäsityksen mukaan myös isänsä puolelta samat oikeudet kuin avioliiton sisällä syntynyt lapsi.¹²⁷

Vuoden 2004 perhelain katsottiin ensimmäistä kertaa maan historiassa mahdollistavan myös avioliiton ulkopuolella syntyneen lapsen syntymäsiteen muodostumisen suhteessa biologiseen isään. Avioliiton ulkopuolella "pakko-olosuhteissa" eli erityisen painavan syyn vuoksi syntynyt lapsi voi saada oikeuden isäänsä; laki laajensi tuomarille esitettävien todisteiden kirjoa, kun ennen *moudawan* voimaantuloa avioliiton ulkopuolella syntyneellä lapsella ei ollut minkäänlaista oikeutta isänsä puolelta tuleviin etuuksiin. The Conversation -sivustolla 7.3.2021 julkaistun artikkelin mukaan marokkolainen lainsäädäntö ja oikeuskäytäntö on monilta osin vanhentunutta ja syrjivää. Marokkolaiset naiset ovat kampanjoineet jo pitkään avioliiton ulkopuoliset seksisuhteet kieltävän artiklan (490) sekä mm. syrjivien perintösäännösten kumoamiseksi tai muuttamiseksi. Marokon perhelaki syrjii naisia muun muassa tilanteissa, joissa marokkolainen nainen avioituu Marokon ulkopuolella ei-islaminuskoisen miehen kanssa, avioliitossa syntyviä lapsia ei tunnusteta Marokossa, ja myös liittoa pidetään laittomana. Marokkolainen mies voi kuitenkin ilman lainmukaisia sanktioita avioitua tiettyihin uskontokuntiin kuuluvien naisten kanssa ilman että naisen tulisi käantä muslimiksi. Kriitikoiden mukaan tämä tilanne on ristiriidassa perustuslain 19 artiklan kanssa, joka määrää samat kansalaisoikeudet kaikille kansalaisille eli kieltää eksplisiittisesti sukupuoleen perustuvan syrjinnän.¹²⁸

8.3 Avioerolainsäädäntö, naisten ja lasten asema avioeron jälkeen

Tässä raportissa käydään läpi avioerolainsäädäntöä vain naisten oikeuksien kannalta relevanttien lainkohtien osalta. Nainen voi hakea avioeroa seuraavista syistä: aviomies rikkoo

¹²⁶ SEM 24.12.2015, s. 16-20.

¹²⁷ SEM 24.12.2015, s. 11.

¹²⁸ The Conversation 7.3.2021.

yhtä tai useampaa avioliittosopimuksen kohtaa; aviomies kohdistaa naiseen moraalista tai materiaalista harmia, fyysistä väkivaltaa tai muuta vahinkoa; aviomies laiminlyö elatusvelvollisuutensa tai epäonnistuu sen täyttämässä; mies ei kykene tarjoamaan vaimolle mahdollisuutta yhteisasumiseen; mies hylkää perheen yhteisen kodin yli vuoden ajaksi tai mies kärsii vakavasta sairaudesta tai piilevistä ongelmista, jotka vaikuttavat merkittävästi esimerkiksi sukupuolisuhteeseen (ns. *vice rédhibitoire*, engl. *latent defect*). Avioero voidaan myöntää myös yhteisestä suostumuksesta tai naisen pyynnöstä, jolloin naisen tulee lähtökohtaisesti maksaa puolisolleen korvausta avioerosta. Tällaista avioerotyyppiä kutsutaan nimellä *khol'* (vaihtoehtoiset kirjoitusasut: "*khula*" ja *khul'*). Avioeroa hakeva nainen voidaan vapauttaa rahallisesta korvauksesta tietyin ehdoin. Kaikissa muissa avioerotyypeissä – pl. *khol'* sekä tilanne, jossa nainen hakee avioeroa miehensä pitkittyneen poissaolon vuoksi –, tuomioistuimella on velvollisuus pyrkiä sovitteluun osapuolten välejä ja estämään avioero ennen varsinaisen avioeron myöntämistä. Kaikkiin avioerotyypeihin liittyy harkinta-aika, jonka aikana myös tuomioistuin voi yrittää aikaansaada sovinnon osapuolten välillä. Mikäli sovinto ja avioerohakemuksen peruminen ei ole mahdollista, tuomioistuin päättää, kumpi puolisoista on syyllinen avioeroon ja määrää ns. loukatulle osapuolelle maksettavasta elatusavusta tai muusta vahingonkorvauksesta.¹²⁹ Oikeuspäätöksen toimeenpanon valvonta on kuitenkin heikkoa, ja merkittävä osa naispuoliselle puolisolle ja lapsille maksettavaksi määrätystä elatusavusta jää maksamatta. CNDH:n vuonna 2015 julkaiseman raportin mukaan Marokon oikeusministeriön 2010-luvulla suorittama tutkimus paljasti, että yli 50 % elatusapuun oikeutetuista naisista ei ollut saanut heille kuuluvia maksuja säännöllisesti, ja neljäsosa kaikista elatusapuun oikeutetuista naisista ei ollut saanut lainkaan elatusapua.¹³⁰

OECD:n SIGI-raportin mukaan Marokon naisten kansalaisoikeuksiin kohdistuu jonkin verran lainsäädännöllisiä ja sosiaalisia rajoitteita. Naimattomat naiset voivat siirtää kansalaisuuden lapsilleen, mutta lapsen oikeudet ovat rajallisia, myös silloin kun isä on tunnustanut isyytensä. SIGI-raportin mukaan avioliiton ulkopuolella syntyneisiin lapsiin sovelletaan perhelain avioliittoon liittyviä artikloja 148 ja 149. 148 artiklassa todetaan, että avioliiton ulkopuolinen eli tunnustamaton lapsi (*enfant illégitime*) ei saa mitään avioliitossa syntyneelle eli tunnustetulle lapselle (*enfant légitime*) kuuluvia oikeuksia. 149 artiklan mukaan myöskään adoptio ei tuota minkäänlaisia oikeusvaikutuksia lapselle.¹³¹ Tämä laintulkinta on linjassa Sveitsin maahanmuuttoviranomaisten 24.12.2015 julkaiseman raportin mukaan, jossa todetaan, että avioliiton ulkopuolella syntyneellä lapselle ei synny biologista suhdetta isäänsä. Raportin mukaan esim. DNA-testi ei ole lain mukaan sallittu keino biologisen isyyden todistamiseen avioliiton ulkopuolella syntyneiden lasten kohdalla. Näin ollen avioliiton ulkopuolella muulloin kuin 156 artiklan määrittelemänä kihlusaikana syntyneen lapsen äidin ei ole mahdollista velvoittaa lapsen biologista isää tunnustamaan lastaan.¹³² Toisaalta myöhemmin samassa raportissa (s. 11.) viitataan islamilaiseen moraalikäsitelmään ja laintulkintaan, jossa myös avioliiton ulkopuolella syntynyt lapsi voi saada samat oikeudet kuin avioliiton sisällä syntyneet lapset sekä tilanteeseen, jossa lapsen isä on tunnustanut lapsen tai isyys on muuten varmennettu ja heidän välilleen on näin ollen syntynyt biologinen ja juridisesti velvoittava side.¹³³ Toisaalta myös OECD:n SIGI 2019 -raportissa todetaan, että naimattomille naisille avioliiton ulkopuolella syntyneiden lasten oikeudet ovat rajallisia myös tilanteessa, että lapsen biologinen isä tunnustaa isyytensä. Lapsen aviottomuus merkitään tämän

¹²⁹ Landinfo 21.4.2017, s. 31-32; OECD / SIGI 2019; Royaume du Maroc 5.2.2004.

¹³⁰ OECD / SIGI 2019; CNDH 7/2015.

¹³¹ Royaume du Maroc 5.2.2004 (148-149 artiklat).

¹³² SEM 24.12.2015, s. 8-9.

¹³³ Vrt. SEM 24.12.2015, s. 11.

syntymätodistukseen, mikä estää lasta saamasta esimerkiksi valtion rahastoista maksettavia tulonsiirtoja.¹³⁴

Edellä mainitut tulkinnot lapsen oikeudesta isäänsä sekä isyyden tunnustamisesta ovat kuitenkin osittain ristiriidassa Marokon perhelain kanssa. Marokon perhelain artikkelit 142-162 käsittelevät lapsen oikeuksia syntymän perusteella sekä hänen lainmukaista asemaansa sekä isyyden muodostamista ja siitä syntyviä oikeusvaikutuksia myös avioliiton ulkopuolella syntyneen lapsen tapauksessa. 152 artiklan mukaan isyys muodostuu 1. suhteessa aviosuhteen sisällä syntyneeseen lapseen (*Al Firach*); 2. isyyden tunnustamisen kautta (*Iqrar*) tai 3. erheellisestä sukupuoliyhteydestä (*Choubha*).¹³⁵ 157 artiklan mukaan kun lapsen biologinen side isään on muodostunut – myös silloin kun avioliitto on sittemmin todettu mitättömäksi (*mariage vicié*), lapsi on syntynyt erheellisen sukupuolisuhteen seurauksena tai isyyden tunnustamisen kautta –, isyys tuottaa kaikki siihen lain mukaan kuuluvat oikeusvaikutukset.¹³⁶ Moudawanan tulkinnassa epäselvyyksiä aiheuttanee se, että laissa puhutaan kategorisesti tunnustetusta ja tunnustamattomasta lapsesta. Termit pitävät kuitenkin ilmeisesti sisällään ajatuksen siitä, että riippumatta vanhempien suhdestatuksesta, isyys muodostaa oikeusvaikutuksia vain silloin, kun se on virallisesti ja lainmukaisesti tunnustettu. Mikäli lapsen biologista sidettä isään ei ole todennettu jollain lain määrittelemällä tavalla, lapsella ei ole minkäänlaista oikeutta isäänsä kautta tuleviin etuuksiin kuten elatukseen tai perintöön. Myös avioliiton sisällä syntyneitä lapsia koskevat seuraavat rajoitukset: lapsen suhde isään voidaan todeta todistetuksi vain, mikäli lapsi syntyy aikaisintaan 6 kk avioliiton solmimisen jälkeen ja puolisoitten välinen sukupuoliyhteys on uskottava, tai vuoden sisällä avioerosta.¹³⁷

Landinfon vuonna 2017 julkaisemassa raportissa käsitellään myös eronneiden naisten asemaa marokkolaisessa yhteiskunnassa. Avioerojen osuus oli vuonna 2014 n. 10 % kaikista avioliitoista. Landinfon mukaan suhtautuminen eronneisiin naisiin vaihtelee maantieteellisen sijainnin, naisen ja perheen sosiaalisesta aseman sekä perhearvojen mukaan. Myös yksikölliset seikat kuten se, katsotaanko naisen olevan syyllinen avioeroon, saattavat vaikuttaa ympäröivän yhteiskunnan suhtautumiseen. Sosiaalinen rooli eronneena naisena ei ole lähtökohtaisesti toivottava, mutta avioerojen yleistyttyä myös yhteiskunnalliset asenteet ovat muuttuneet. Aiemmin eronneet naiset joutuivat kokemaan sosiaalista häpeää ja yhteisön ulkopuolelle jäämistä palatessaan lapsuudenperheensä luokse, mutta nykyään taloudellisesti itsenäiset naiset voivat elättää itsensä ja olla omien kotitalouksiensa johtajia ja elää normaalia elämää myös avioeron jälkeen. Noin yksi viidestä marokkolaisesta kotitaloudesta on naisjohtoinen; yli puolet näistä perheenpäistä on leskiä ja n.12 % avioeron kokeneita naisia. Landinfon raportin mukaan eronneet naiset voivat vapaasti vuokrata tai omistaa oman asunnon tai talon, ottaa vastaan palkkatyötä ja elättää itsensä ja lapsensa, mutta heidän täytyy toimia samoilla hankalilla työ- ja asuntomarkkinoilla kuin muidenkin marokkolaisten. Tietyissä olosuhteissa naisten työllistymis- ja asunnonsaamismahdollisuudet ovat rajallisempia kuin miesten, mikä saattaa johtua naisten suppeammista sosiaalisista verkostoista; esimerkiksi työmarkkinat toimivat pitkälti verkostojen avulla. Landinfon konsulttoimien naisasijärjestöjen mukaan naisten taloudellisen aseman heikkeneminen avioeron jälkeen on merkittävämpi ongelma kuin sosiaalinen stigmatisoituminen.¹³⁸

¹³⁴ OECD / SIGI 2019.

¹³⁵ Famille Fiscamaroc / Moudawana [päiväämätön].

¹³⁶ Royaume du Maroc 5.2.2004.

¹³⁷ Famille Fiscamaroc / Moudawana [päiväämätön] (perhelain 154 artikla).

¹³⁸ Landinfo 21.4.2017, s. 34-35.

Lain mukaan avioerossa aviopuolisoiden omaisuus jaetaan lähtökohtaisesti kahtia, elleivät aviopuolisot ole sopineet muista erityisjärjestelyistä. Perhelain mukaan nainen on omaisuuden jakoon liittyvistä erityissopimuksista riippumatta oikeutettu seuraaviin taloudellisiin korvauksiin avioeron jälkeen: elatusmaksu (arab. *mut'a*), joka on tuomarin määräämä kertaluontoinen maksu, jonka suuruus määräytyy avioliiton pituuden, puolisojen taloudellisen tilanteen ja avioeron syiden sekä muiden asiaan mahdollisesti vaikuttavien seikkojen perusteella; myötajaisista jäljelle jäänyt osuus sekä *'idda*-jakson eli kolmen kuukauden harkinta-ajan ajalta maksettava elatustuki. Isällä on velvollisuus maksaa elatusapua pojistaan näiden täysi-ikäistymiseen tai jopa 25 ikävuoteen asti, mikäli pojat jatkavat opintojaan yliopistossa. Tyttöjen kohdalla elatusvelvollisuus jatkuu siihen asti, että tytöt pystyvät elättämään itse itsensä tai menevät naimisiin. Elatusavun suuruuden arvioimisessa huomioidaan perheen kokonaistaloudellinen tilanne ennen avioeroa sekä molempien puolisojen tilanne avioeron jälkeen, mutta sen on tarkoitus kattaa ruoka-, vaate- ja sairaudenhoitokulut, koulumaksut sekä muut mahdolliset kulut. Todellisuudessa elatusmaksun suuruus määritellään usein matalimmalle mahdolliselle tasolle, ja miehet saattavat valehdella tuloistaan välttyäkseen korkeammilta maksuilta. Joskus miehet solmivat uuden avioliiton eroamatta ensimmäisestä puolisoistaan välttyäkseen elatusmaksuilta, mutta naisen on tällaisessa tilanteessa mahdollista vaatia elatusmaksujen maksamista oikeusteitse. Tällaisia oikeudenkäyntejä raportoitiin Landinfoon haastatteleman asiantuntijan mukaan "satunnaisesti". Mikäli entinen puoliso kieltäytyy maksamasta elatusmaksuja, naisen täytyy vastata lasten juoksevista kuluista yksin. Marokossa on olemassa *Taysir*-tukiohjelma, jolla autetaan hädänalaisessa asemassa olevia perheitä, ml. eronneet naiset, joilla on vastuu lastensa elatuksesta.¹³⁹ Kuten tämän raportin aiemmassa kohdassa todetaan, avioliiton ulkopuolella syntyneet lapset ja heidän äitinsä eivät kuitenkaan voi hyödyntää useimpia vähävaraisille henkilöille suunnattuja avustushjelmia kuten RAMED-sosiaaliturvarahastoa.¹⁴⁰

Lasten huoltajuus määritellään avioeron jälkeisissä riitatapauksessa tuomioistuimen päätöksellä. Marokon lainsäädäntö erottaa lasten päivittäisen huollon (*hadana*) ja virallisen huoltajuuden (*wilaya*). Lasten päivittäinen huolto määrätään useimmiten eron jälkeen äidin tehtäväksi, erityisesti lapsen ollessa alle 7-vuotias. Lapsen isällä säilyy lähtökohtaisesti virallinen huoltajuus, ellei tuomioistuin erikseen kiellä isältä tätä oikeutta. Isällä on näin ollen virallista päätäntävaltaa lapsen asioissa. Sillä vanhemmalla (käytännössä yleensä isällä), jolla ei ole vastuuta lapsen päivittäisestä kasvatuksesta, on oikeus tavata lasta tuomioistuimen määrittelemällä tavalla ja frekvenssillä. Mikäli nainen menee uudelleen naimisiin, miehellä on oikeus hakea lapsen huoltajuutta, ja käytännössä monet naiset pelkäävät avioitua uudestaan pelätessään menettävänsä lastensa huoltajuuden ja entiseltä kumppanilta saadut elatusmaksut.¹⁴¹

8.4 Muut yksin elävien naisten kansalaisvapauksiin ja perusoikeuksiin kohdistuvat rajoitteet

Tällä hetkellä merkittävä naisten ja erityisesti naimattomien naisten asemaa heikentävä tekijä on virallisen työelämäsektorin miesvaltaisuus sekä naisiin kohdistuva työttömyysongelma. Vain 22 % marokkolaisista naisista on työelämässä. Työelämän käytössä olevien naisten työttömyysprosentti on 14 %, miesten vastaavasti 7 %. 18,4 % marokkolaisista kotitalouksista on naisjohtoisia, näistä 22 % naimattomia ja yksin eläviä. Suurin osa yksinäisiä kotitalouksia

¹³⁹ Landinfo 21.4.2017, s. 33-34.

¹⁴⁰ Euro-Mediterranean Women's Foundation 2.10.2019.

¹⁴¹ Landinfo 21.4.2017, s. 34.

johtavista naisista on lisäksi ilman ammatillista koulutusta. Seitsemän kymmenestä omaa kotitaloutta johtavasta naisesta on leskiä tai eronneita, näistä 65,6 % lukutaidottomia ja valtaosa (75 %) työelämän ulkopuolella.¹⁴²

Kuten tämän raportin kohdissa 1 ja 2 todetaan, Marokossa ei ole lainsäädäntöä, joka estäisi naisia saamasta pankkilainaa tai luottoa. Perustuslaki kieltää sukupuoleen tai siviilisäättyyn perustuvan syrjinnän lainan tai luotonsaannissa. Myös kauppalaki tarjoaa naisille samat oikeudet kuin miehille allekirjoittaa sopimuksia, siviilisäädystä riippumatta. Lainsäädännöstä huolimatta käytännössä on nähtävissä selvää sukupuolten välistä eroa luotonsaannissa ja henkilökohtaisissa säästöissä, ja naimisissa olevilta naisilta odotetaan usein aviomiehen takausta pankkilainalle. Työntekijöitä turvaavat sosiaaliturvasäädökset perustuvat miespuolisen työntekijän malliin, ja naiset eivät pysty samalla tavalla hyödyntämään sosiaaliturvapalveluita. Marokon verolainsäädäntö tarjoaa puolisoon ja lapsiin liittyviä verohelpotuksia, mutta nämä vähennykset koskevat vain miehiä. Naisten heikko osallistuminen virallisen sektorin työelämäään vaikuttaa myös naisten eläkekertymiin: naisten eläkkeet ovat merkittävästi miesten eläkkeitä pienempiä, mikä heikentää erityisesti leskinaisten taloudellista asemaa. Vuonna 2015 julkaistun raportin mukaan 94 % ikääntyneistä naisista ei saanut vanhuuseläkettä, ja 83,7 %:lla ei ollut terveystakuutusta. Yksinhuoltajaäitien lapset on jätetty Marokon perhetukirahaston etuuksien ulkopuolelle.¹⁴³

Marokkolaisilla naisilla on yhtäläinen oikeus hankkia passi ja matkustaa maan ulkopuolelle ilman aviopuolison tai holhoojan lupaa. Naisilla on niin ikään oikeus hankkia kansallinen henkilökortti. Eronneet naiset, jotka haluavat matkustaa maan ulkopuolelle lastensa kanssa, tarvitsevat entisen puolisonsa luvan, mikäli isä on edelleen lasten laillinen huoltaja. Naisilla on lähtökohtaisesti lainmukainen liikkumisvapaus, mutta Marokko on varannut itselleen oikeuden rajoittaa CEDAW-sopimuksen artiklan 15 alakohtaa 4, jossa määrätään naisen oikeudesta liikkua ja muuttaa vapaasti maan sisällä ja valita asuinpaikkansa. Joissain tapauksissa aviopuoliso tai miespuoliset perheenjäsenet voivat rajoittaa naisen liikkumisvapautta ja rajata näiden kodin ulkopuolisen liikkumisen vain velvoittaviin kodin askareisiin kuten torilla käymiseen ja muiden arkiasioiden hoitamiseen. Ylipäätään naisten liikkumista rajoittavat kaupunkialueilla julkisen liikenteen maksullisuus ja hitaus, maaseutualueiden kehittymätön julkinen infrastruktuuri sekä sosiaaliset normit, joiden mukaan naisten ei ole soveliasta käyttää tiettyjä kulkuvälineitä kuten polkupyörää.¹⁴⁴

Lähteet

Amnesty International

29.3.2022. *Morocco and Western Sahara 2021*.

<https://www.amnesty.org/en/location/middle-east-and-north-africa/morocco-and-western-sahara/report-morocco-and-western-sahara/> (käyty 1.4.2022).

7.4.2021. *Morocco and Western Sahara 2020*.

<https://www.amnesty.org/en/location/middle-east-and-north-africa/morocco-and-western-sahara/report-morocco-and-western-sahara/> (käyty 25.3.2022).

¹⁴² The Conversation 7.3.2021.

¹⁴³ OECD / SIGI 2019.

¹⁴⁴ OECD / SIGI 2019.

BBC (British Broadcasting Corporation) 12.9.2018. *Morocco bans forced marriage and sexual violence.* <https://www.bbc.com/news/world-africa-45496337> (käyty 1.4.2022).

Bertelsmann Stiftung 2022. *BTI 2022 Country Report – Morocco.* https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2022_MAR.pdf (käyty 22.3.2022).

bladi.net

29.12.2021. *Au Maroc, les femmes seules sont toujours interdites de séjour dans les hôtels.* <https://www.bladi.net/maroc-femmes-seules-hotels.89231.html> (käyty 6.4.2022).

15.10.2021. *Maroc: 32 % de Marocaines ont été victimes de mariage précoce.* <https://www.bladi.net/mariage-precoce-32-femmes-victimes.87252.html> (käyty 29.3.2022).

14.4.2021. *Les mariages de mineures toujours aussi nombreux au Maroc.* <https://www.bladi.net/mariage-mineures-maroc.81827.html> (käyty 29.3.2022).

Booley, Ashraf 2016. "The Rights and Freedoms of Moroccan Women: has the 2004 reforms benefited Moroccan Women?" *Potchefstroom Electronic Law Journal/Potchefstroomse Elektroniese Regsblad*, vol. 19, no. 1. Saatavilla: https://www.researchgate.net/publication/307084501_The_Rights_and_Freedoms_of_Moroccan_Women_has_the_2004_reforms_benefited_Moroccan_Women (käyty 1.4.2022).

(The) Borgen Project 31.10.2020. *The Status of women's rights in Morocco.* <https://borgenproject.org/womens-rights-in-morocco/> (käyty 18.3.2022).

CIA World Factbook 17.3.2022. *The World Factbook. Morocco.* <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/morocco/> (käyty 25.3.2022).

CNDH (Conseil National des droits de l'Homme) 7/2015. *Gender Equality and Parity in Morocco.* https://www.cndh.org.ma/sites/default/files/cndh_-_r.e_-_web_parite_egalite_uk_-_pdf (käyty 18.3.2022).

The Conversation 7.3.2021. *Status des femmes au Maroc: la complexité d'une évolution en marche.* <https://theconversation.com/statut-des-femmes-au-maroc-la-complexite-dune-evolution-en-marche-156153> (käyty 7.4.2022).

Euro-Mediterranean Women's Foundation 2.10.2019. *Mères célibataires au Maroc: l'injustice au quotidien.* <https://www.euromedwomen.foundation/pg/fr/resources/view/8893/meres-celibataires-au-maroc-linjustice-au-quotidien> (käyty 7.4.2022).

Famille Fiscamaroc / Moudawana [päiväämätön]. *Code de la famille au Maroc – Moudawana.* <https://www.fiscamaroc.com/fr/famille> (käyty 6.4.2022).

Femmes du Maroc [päiväämätön]. *Reportage: à la rencontre des "filles épouses" du sud du Maroc.* <http://femmesdumaroc.com/reportage/a-la-rencontre-des-filles-epouses-du-sud-du-maroc-24237> (käyty 31.3.2022).

Femmes Plurielles 7.12.2021. *Au Maroc, les femmes construisent leur avenir.* <https://www.femmes-plurielles.be/au-maroc-les-femmes-construisent-leur-avenir/> (käyty 7.4.2022).

France 24 20.2.2009. *Au Maroc, le mariage sans acte de... mariage.*
<https://www.france24.com/fr/20090220-maroc-le-mariage-acte-mariage-> (käyty 31.3.2022).

Franceinfo 12.4.2019. *Au Maroc, des jeunes filles mineures continuent de se marier malgré la loi.* https://www.francetvinfo.fr/replay-radio/en-direct-du-monde/au-maroc-des-jeunes-filles-mineures-continuent-de-se-marier-malgre-la-loi_3254897.html (käyty 29.3.2022).

Freedom House 28.2.2022. *Freedom in the World 2022. Morocco.*
<https://freedomhouse.org/country/morocco/freedom-world/2022> (käyty 22.3.2022).

Girls Not Brides [päiväämätön]. Morocco. <https://www.girlsnotbrides.org/learning-resources/child-marriage-atlas/regions-and-countries/morocco/> (käyty 4.4.2022).

HRW (Human Rights Watch) 13.1.2022. *World Report 2022. Morocco and Western Sahara. Events of 2021.* <https://www.hrw.org/world-report/2022/country-chapters/morocco/western-sahara> (käyty 22.3.2022).

INSAF (Institution nationale de solidarité avec les femmes) 16.6.2014. *Mariage précoce au Maroc, négation des droits de l'enfant.*
https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CRC/Shared%20Documents/MAR/INT_CRC_NGO_MAR_17891_F.pdf (käyty 29.3.2022).

Kingdom of Morocco / Ministry of Foreign Affairs 1.10.2020. *UN: Morocco Calls for Making Inequalities Between Women and Men a Thing of the Past.*
<https://www.diplomatie.ma/en/un-morocco-calls-making-inequalities-between-women-and-men-thing-past> (käyty 29.3.2022).

La Libre 15.8.2018. *Maroc: le combat des mères célibataires contre l'exclusion.*
<https://www.lalibre.be/international/2014/08/15/maroc-le-combat-des-meres-celibataires-contre-l'exclusion-A2H4Z52BRFBANJTVWRNGMLGQNE/> (käyty 7.4.2022).

Landinfo 21.4.2017. *Report. Morocco: Marriage and divorce – legal and cultural aspects.*
<https://landinfo.no/wp-content/uploads/2018/04/Morocco-Marriage-and-divorce-legal-and-cultural-aspects-21042017-final.pdf> (käyty 29.3.2022).

Laperrouze, Jeanne / The Parliament 28.6.2018. *Morocco: Advancing women's rights.*
<https://www.theparliamentmagazine.eu/news/article/morocco-advancing-womens-rights> (käyty 21.3.2022).

Maahanmuuttovirasto / maatietopalvelu

14.9.2021. *Marokko / Länsi-Saharan turvallisuustilanne ja saharvien yhteiskunnallinen asema* [kyselyvastaus]. Saatavilla: Tellus-maatietokannassa.

12.6.2021. *Marokko / Avioliittokäytännöt, valtakirja-avioliitto Marokossa* [kyselyvastaus]. Saatavilla: Tellus-maatietokannassa.

Médias24 4.10.2021. *DROIT. Refus de prestation de services aux femmes célibataires: voici ce que dit la loi.* <https://medias24.com/2021/10/04/refus-de-prestation-de-services-aux-femmes-celibataires-voici-ce-que-dit-la-loi/> (käyty 7.4.2022).

Le Monde 7.3.2022. *Au Maroc, la « tragédie » des mariages de mineures.*
https://www.lemonde.fr/afrique/article/2022/03/07/au-maroc-la-tragedie-des-mariages-de-mineures_6116439_3212.html (käyty 29.3.2022).

Morikawa, Yuko / Brookings 13.7.2015. *The opportunities and challenges for female labor force participation in Morocco*. <https://www.brookings.edu/research/the-opportunities-and-challenges-for-female-labor-force-participation-in-morocco/> (käyty 28.3.2022).

MRG (Minority Rights Group) [päiväämätön]. Morocco. Berber. <https://minorityrights.org/minorities/berber/> (käyty 6.4.2022).

Nationalia 21.10.2019. *From the adversity to the pride of being an Amazigh woman*. <https://www.nationalia.info/dossier/11257/from-the-adversity-to-the-pride-of-being-an-amazigh-woman> (käyty 25.3.2022).

Naqrachi, Anissa 8/2016. "Early marriage in Morocco". Julkaisussa: *A New Paradigm: Perspectives on the Changing Mediterranean*. Center for Transatlantic Relations SAIS, Johns Hopkins School of Advanced International Studies, Washington D.C., s. 219-224. Saatavilla: https://archive.transatlanticrelations.org/wp-content/uploads/2016/08/paradigm_chapter16.pdf (käyty 4.4.2022).

l'Observateur 20.4.2021. *Femmes célibataires: "L'enfer, c'est les autres"*. <https://lobservateur.info/article/324/maroc/socieacuteteacute/femmes-celibataires-lenfer-cest-les-autres-> (käyty 6.4.2022).

OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development)/ SIGI (Social Institutions and Gender Index) 2019. <https://www.genderindex.org/wp-content/uploads/files/datasheets/2019/MA.pdf> (käyty 29.3.2022).

OFPRA (Office français de protection des réfugiés et apatrides) 24.2.2017. *Les mariages forcés au Maroc*. https://ofpra.gouv.fr/sites/default/files/atoms/files/4._didr_maroc_les_mariages_forces_ofpra_24022017.pdf (käyty 28.3.2022).

openDemocracy 4.12.2012. *Forced marriage to rapists: the death of Amina El Filali*. <https://www.opendemocracy.net/en/5050/forced-marriage-to-rapists-death-of-amina-el-filali/> (käyty 30.3.2022).

Radio-Canada 30.10.2019. *Mariage forcé de mineures au Maroc: Reportage de Catherine Zemmouri*. <https://ici.radio-canada.ca/ohdio/premiere/emissions/l-heure-du-monde/segments/reportage/140217/mariage-force-mineures-filles-maroc-hdm> (käyty 30.3.2022).

Royaume du Maroc 5.2.2004. "Code de la famille". La Moudawana. Saatavilla: <http://expertes.ma/file/2016/04/Code-de-la-Famille-Moudawana.pdf> (käyty 5.4.2022).

Royaume du Maroc / Ministère de La Justice et des Libertés 15.9.2011. CODE PENAL. <https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/SERIAL/69975/69182/FI186528577/MAR-69975.pdf> (käyty 30.3.2022).

Sabbe, Alexia; Oulami, Halima; Hamzali, Somia; Oulami, Najia; Zehra Le Hji, Fatima; Abdallaoui, Mariam; Temmerman, Marleen & Els Leye 2015. "Women's perspectives on marriage and rights in Morocco: risk factors for forced and early marriage in the Marrakech region, Culture, Health & Sexuality". *An International Journal for Research, Intervention and Care*, vol. 17, no. 2, s. 135-149. Saatavilla: https://docksci.com/womens-perspectives-on-marriage-and-rights-in-morocco-risk-factors-for-forced-an_5a8a83a9d64ab26b6ace003f.html (käyty 1.4.2022).

Sabbe, Alexia; Oulami, Halima; Zekraoui, Wahiba; Hikmat, Halima; Temmerman, Marleen & Leye, Els 2013. "Determinants of child and forced marriage in Morocco: stakeholder perspectives on health, policies and human rights." *BMC international health and human rights*, vol. 13, no. 43. Saatavilla:

https://www.researchgate.net/publication/257888322_Determinants_of_child_and_forced_marriage_in_Morocco_stakeholder_perspectives_on_health_policies_and_human_rights (käyty 1.4.2022).

SEM (Staatssekretariat für Migration) 24.12.2015. *Focus Marokko. Frauen in der marokkanischen Gesellschaft. Teil 2: Situation lediger Mütter*. Saatavilla:

<https://www.sem.admin.ch/sem/en/home/international-rueckkehr/herkunftslaender.html> (käyty 29.3.2022).

Tel Quel 27.10.2015. *Voici pourquoi les femmes sont loin d'être les égales des hommes au Maroc*. https://telquel.ma/2015/10/27/ce-fait-quau-maroc-femme-nest-pas-legal-lhomme_1467782 (käyty 7.4.2022).

UNFPA (United Nations Population Fund) [päiväämätön]. *Morocco: Scorecard on Gender-based violence*. <https://arabstates.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/UNFPA%20-%20Morocco%20WEB.pdf> (käyty 8.4.2022).

UN HRC (United Nations Human Rights Council) 28.5.2019. *Visit to Morocco. Report of the Special Rapporteur on contemporary forms of racism, racial discrimination, xenophobia and related intolerance*. <https://www.ohchr.org/en/documents/country-reports/visit-morocco-report-special-rapporteur-contemporary-forms-racism-racial> (käyty 25.3.2022).

UNICEF 12/2014. *Étude sur la violence sexuelle à l'encontre des enfants au Maroc*. Saatavilla: <https://ecpat-france.fr/www.ecpat-france/wp-content/uploads/2018/10/etude-violence-sexuelle-a-lencontre-des-enfants-2014-maroc-ilovepdf-compressed.pdf> (käyty 31.3.2022).

USAID 21.12.2020. *Closing Morocco's Gender Gap*. <https://www.usaid.gov/morocco/fact-sheets/closing-moroccos-gender-gap> (käyty 28.3.2022).

USDOL (United States Department of Labor) 29.9.2021. *2020 Findings on the Worst Forms of Child Labor*. <https://www.dol.gov/agencies/ilab/resources/reports/child-labor/morocco> (käyty 7.4.2022).

USDOS (United States Department of State)

1.7.2021. *2021 Trafficking in Persons Report: Morocco*.

<https://www.state.gov/reports/2021-trafficking-in-persons-report/morocco/> (käyty 7.4.2022).

30.3.2021. *Morocco 2020 Human Rights Report*. <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2021/10/MOROCCO-2020-HUMAN-RIGHTS-REPORT.pdf> (käyty 22.3.2022).

WEF (World Economic Forum) 3/2021. *Global Gender Gap Report 2021*. https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2021.pdf (käyty 28.3.2022).

Worldometer 6.4.2022. *Morocco Population (LIVE)*. <https://www.worldometers.info/world-population/morocco-population/> (käyty 6.4.2022).

Yabiladi 21.1.2022. *Une jeune marocaine célibataire sans tuteur interdite de visa pour les EAU.* <https://www.yabiladi.com/articles/details/123448/jeune-marocaine-celibataire-sans-tuteur.html> (käyty 6.4.2022).